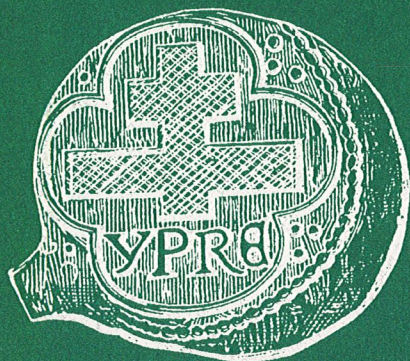

META

medeltidsarkeologisk tidskrift

NR 3 1998

META

medeltidsarkeologisk tidskrift

Arkeologiska institutionen, Sandgatan 1,

S-223 50 Lund.

Tel.046-2227940.Fax.046-2224214.

E-mail Lars.Ersgard@ark.lu.se

META har som syfte att spegla aktuell forskning och debatt inom medeltids- och historisk arkeologi i Skandinavien.

META ges ut som medlemstidning av Medeltidsarkeologiska föreningen och kommer ut med fyra nummer per år. Medlemskap i föreningen erhålles genom att medlemsavgiften (för år 1998 kr 150:-) insättes på postgironummer 45 32 11-5.

META:s styrelse/redaktion: Peter Carelli, Gunhild Eriksdotter, Lars Ersgård, Ingrid Gustin, Anders Jonasson, Mats Mogren, Mats Roslund.

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Grafisk form: Eric Runestam
KF-Sigma tryckeri, TLTH, Lund.

Bild: Klädesplomb från Ypres. Hans Hildebrand, *Sveriges medeltid*, 1879

ISSN 0348-7903

INNEHÅLL 1998:3

- 1 Redaktionellt
- 3 *Peter Carelli*
Varubytet i medeltidens Lund
Uttryck för handel eller konsumtion?
- 28 *Ola W. Jensen*
Källor till det förflutna
Om tingens källvärde förr och nu
- 42 *Sæbjørg Walaker Nordeide*
Tekstens tyranni og
brysomme konfrontasjoner
Svar til Berglund i META 1998:2
- 48 *Mats Roslund*
Arkeologisk metod och retorik
- ett svar till Stefan Larsson och Conny
Johansson-Hervén

Redaktionellt

Ända sedan starten 1979 har META haft som primär målsättning att vara en nordisk plattform för medeltidsarkeologisk teori- och metoddebatt. Sedan dess har åtskilliga artiklar publicerats som haft en mer eller mindre explicit teoretisk eller metodologisk inriktning. Såsom redaktörer har det dock varit oerhört svårt att avgöra huruvida tidskriften lyckats med sin huvudmålsättning eller ej.

I den nyligen publicerade skriften *Arkeologiska texter. Trendanalyser av Nordisk Periodica*, utgiven av Institutionen för Arkeologi vid Göteborgs universitet, redovisas analysresultat som klart besvarar denna fråga. Skriften består av en samling artiklar som skärskådar de arkeologiska tidskrifterna i Norden ur både kvantitativa som kvalitativa infallsvinklar. Författare till artiklarna är de studenter som följde en nyrättad D-kurs som gavs under perioden 1994-96.

En av dessa artiklar undersöker graden av teori och metod i tidskrifterna (Berglund, Fahlander & Gröndahl 1998). Analysens allmänna resultat är att andelen teoretiska och metodologiska artiklar varierar kraftigt mellan de utvalda tidskrifterna. I Fornvännen, Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum, Journal of Danish Archaeology och Norwegian Archaeological Review uppgår de till mellan 10 och 25 % av det totala antalet artiklar. I Kvinner i Arkeologi i Norge är andelen avsevärt högre, 38 %, men det finns inte någon nordisk tidskrift som i detta avseende matchar META. Hela 57 % av de publicerade bidragen har bedömts vara av teoretisk eller metodologisk karaktär! Författarna förklarar "det oproportionerliga antalet teoretiska och metodologiska artiklar" i META som en följd av att det är en tidskrift som har ambitionen att lyfta fram nya riktningar inom arkeologin och att det därmed finns ett behov av att "definiera och konsolidera sina problemområden". Författarna menar även att debatterna är både ämnesmässigt och omfångsmässigt annorlunda uppbyggda i META i förhållande till de andra tidskrifterna: "Debatterna är kontinuerliga, inläggen är många till antalet, men dock kortfattade" samt "täcker ett brett spektrum av ämnen".

Den glasklara statistiken och beskrivningen visar att META allt sedan starten varit det nordiska debattforum för medeltidsarkeologisk teori och metod som avsågs. Denna redaktionella linje kommer även att följas i fortsättningen, och det tredje numret i den nittonde årgången som ni nu håller i händerna är inget undantag.

I sin artikel om varubytet i medeltidens Lund vill Peter Carelli problematisera det allt för ofta okritiskt använda handelsbegreppet för att visa den komplexitet som döljer sig där bakom. Genom att studera och gruppera de arkeologiska lämningarna efter handelsaktiviteter söker han även efter en metod att angripa detta arkeologiskt svårgripbara samhällsfenomen.

Ola W Jensen ger ett historiskt perspektiv på dualiteten mellan ting och text. Gångna tiders arkeologiska forskning menar han var hårt bunden till det skrivna ordet. Historieskrivningen dikterade arkeologin. Med den postprocessuella arkeologin som hämtat inspiration från språkvetenskapen ställs det skriftliga och arkeologiska på mer jämbördig fot. Paradoxalt nog får artefakter ett högre källvärde när de betraktas som delar av ett språk: en kodifiering av en mening som kan utläsas genom sin kontext.

Sæbjørg Walaker Nordeide fortsätter debatten mellan henne och Birgitta Berglund som i tidigare nummer av META fokuserat på förhållandet mellan skriftliga och arkeologiska källor. Walaker Nordeide understryker behovet av integration av alla tillgängliga källor vid undersökningar av lämningar från tider då även skriftliga dokument förekommer.

Mats Roslund svarar Stefan Larsson och Conny Johansson-Hervén i ett inlägg som vill tydliggöra möjligheterna med äldre dokumentationsmaterial trots att de är dokumenterade med grövre metoder än de yngre stratigrafiskt lagergrävda. Källkritiska analyser av dem kan utföras vilket används i tolkningen av denna typ av undersökningar. Källvärdet anser han vara högre än det som framhållits av författarna.

Trots att inget medvetet urval av artiklar har gjorts för detta nummer av META är det tydligt att problematiseringen av medeltidsarkeologiska källmaterial i skriftlig och jordbunden form går som en röd tråd genom samtliga bidrag. Möjligheterna i mångfalden av källor som används inom den historiska arkeologi som också omfattar medeltiden är stora men kräver en medvetenhet i hanteringen av dem. Bidragen till detta nummer av META visar att reflektion ingår som en viktig del i arbetet.

META- redaktionen i Lund

Litteratur

- Berglund, L; Fahlander, F & Gröndahl, J. 1998. Teori & metod i arkeologisk periodica. *Arkeologiska texter. Trendanalyser av nordisk Periodica*. Gotarc serie C, Arkeologiska skrifter no 21.

Varubytet i medeltidens Lund

Uttryck för handel eller konsumtion?

Peter Carelli

Abstract

Exchange of Commodities in Medieval Lund: Patterns of Trade or Consumption?

In medieval archaeological research trade is most often used as an equivalent to exchange of goods. The concept of trade is, however, complex and comprises several different trading activities and a number of different actors. One way of deconstructing the concept of trade is by dividing the relevant archaeological record – artefacts and structures – into five general headings: 1) The trade goods, 2) The means of transport, 3) The premises of trade, 4) The means of trade, 5) The waste of trade. In the town of Lund the written records indicate a clear concentration of trading activities in the market square and the area around it. The archaeological remnants of trade however indicate a partly different pattern. The market square was an important mercantile centre, but artefacts connected to trade and exchange have been found over a much larger extent of the town area. The historical record illustrates a partially different aspect of medieval trade and exchange than that illustrated by the archaeological record. They are both valid and representative in the discussion of medieval trade and exchange in Lund, but show different trading activities, different actors of trade and exchange and different trading localities. These differences do not only represent chronological changes, but also parallel structures existing side by side in the same town.

I historiska översiktsverk beskrivs ofta handeln som det europeiska medeltidssamhällets *primus motor*. Fenomen som urbanisering och monetarisering har setts som naturliga följder av den allt mer organiserade och reglerade handel som växte fram under vikingatidens slut och medeltidens början. I Norden fick den hastigt växande handeln sådant genomslag

att den kom att omforma den vikingatida samhällsstrukturen i grunden. Den traditionella synen på handens betydelse för det 'nya' medeltida samhällets födelse är i hög grad präglad av en civilisatorisk historiesyn. Det enkla, primitiva och oorganiserade vikingatida samhället baserat i huvudsak på bytesekonomiska principer förändrades på förhållandevis kort tid till ett

komplext, avancerat och organiserat samhälle baserat på marknadsekonomiska principer.

I de historiska översiktsverken är det alltså en utveckling från det okända till det välkända som skildras. I detta avseende uppfattades det medeltida samhällsekonomiska systemet som påfallande likt historieskrivarnas moderna samtid, därav det civilisatoriska språnget. Det är heller ingen slump att medeltidens handel oftast illustreras med exempel från senmedeltidens Lübeck eller Brugge. Dessa stadsamhällen var exceptionellt utvecklade vilket gör att vi som moderna betraktare har lätt att känna igen oss i de hanseatiska köpmännens verklighet - och har lätt att förstå deras marknadsekonomiska tänkande och handlande.

I det följande önskar jag nyansera bilden av den medeltida handeln. Först och främst genom en kort teoretisk diskussion kring handelsbegreppet, därefter ett mer empiriskt resonemang kring hur handeln arkeologiskt kan definieras, vilka arkeologiska källmaterial som finns och hur dessa kan tolkas. Utgångspunkten i det följande är staden Lund och de arkeologiska fynd och strukturer som påträffats där.

Handelsbegreppet

I The Oxford English Dictionary (1989, s 348) beskrivs ordet handel (trade) på följande vis: "Passage or resort for the purpose of commerce;

hence, the buying and selling or exchange of commodities for profit". Etymologiskt härrör ordet trade från *tread* och betyder således 'path that we tread' (Skeat 1910, s 657). Handel är alltså en mycket vid term då den innefattar alla former av varubyte - under förutsättning att dessa äger rum för vinnings skull. Ingenting sägs dock om profitens karaktär, om det t ex enbart rör sig ekonomiska vinster i form av pengar eller om andra former av materiella eller sociala förtjänster kan vara aktuella.

Motsvarande handelsbegrepp används oftast i den arkeologiska litteraturen. Det är tyvärr alltför sällan som handelsbegreppet som sådant analyserats och definierats. Det följande är därför ett trevande försök att dekonstruera det, enligt min uppfattning, alltför vida handelsbegreppet för att söka beskriva de skiftande aktiviteter och de många olika aktörer som döljs bakom det. Trots att handel är den gemensamma nämnaren finns stora skillnader i dess organisation, i marknadsområden och i distributionssystem.

Det som kännetecknade handeln under vikingatid och tidig medeltid var att den ännu inte specialiserats såsom yrkesform. "Handeln blev drevet af bønder, stormænd og kirkens mænd på bestemte tider af året, når mange mennesker traf sammen, ved tingsmøder, ved hedenske blot og kristne helligfester, der ledsagedes af store markeder, hvor navnlig byttehandel florerede", skriver exempelvis Poul Enemark (1961, s 115).

Vid en jämförelse med den handelsverksamhet som äger rum inom det hanseatiska förbundet under hög- och senmedeltid är skillnaderna dem emellan milsvida. Bondeköpmannen och den hanseatiska köpmanen sysslade visserligen båda två med handel, men under mycket olika förutsättningar. Av denna anledning är det väsentligt att försöka precisera den studerade handelns ekonomiska och organisatoriska förhållanden. I detta sammanhang kan det vara lämpligt att särskilja mellan *egenhandel* och *kommissionshandel*, även om det i den historiska verkligheten naturligtvis även existerat en rad mellanformer. Med egenhandel, även kallad *proprehandel*, avses den handelsverksamhet som utfördes av enskilda köpmän och som för egen räkning reste runt för att köpa och sälja varor. Med kommissionshandel avses en specialiserad form av handel där en köpman, kommittenten, överlät ansvaret för sina varor till en annan köpman, kommissionären, för att denne i eget namn skulle driva handel för kommittentens räkning (Jørgensen 1963). En mellanform av handel är *tillfälliga kompaniskap*, på gammanorska kallade *félag* (Lunden 1972, s 65).

Dessa skillnader i handelns organisation är delvis kronologiskt betingade. Egenhandeln är en handelsform som alltsedan förhistorisk tid dominerat varubytet i Norden. Kommissionshandeln såsom handelsform växte dock fram successivt under 1100-1200-talen och blev under senmedeltiden allt mer dominerande. Kommissionshandeln förutsatte även en yrkes-

Fig. 1. Den lokala handeln kännetecknas av ett varubyte av livsnödvändiga dagligvaror. På bilden byts en gås mot ett par skor. Då värdet inte motsvarar varandra erläggs även ett mynt som mellanskillnad. Efter Cipolla 1993, s 169.

specialisering, och en köpmannaklass växte även fram i många av de stora stadsbildningarna. Mycket tyder dock på att det vid sidan av den internationella kommissionshandeln existerade en lokal och regional egenhandel, organiserad på samma sätt som under vikingatid och äldre medeltid.

När medeltidens handel diskuteras görs sällan någon definition av marknadens omfång, d v s inom vilket rum den aktuella handeln bedrevs. Marknaden betraktas oftast som enhetlig och närmast oändlig enhet. Under medeltiden existerade dock ett antal kvalitativa nivåer för handelns geografiska begränsning, d v s handelns operativa fält. Marknadens omfång var avhängig en mängd faktorer, exempelvis handelsvarornas karaktär, handelsföretagens organisation, av-

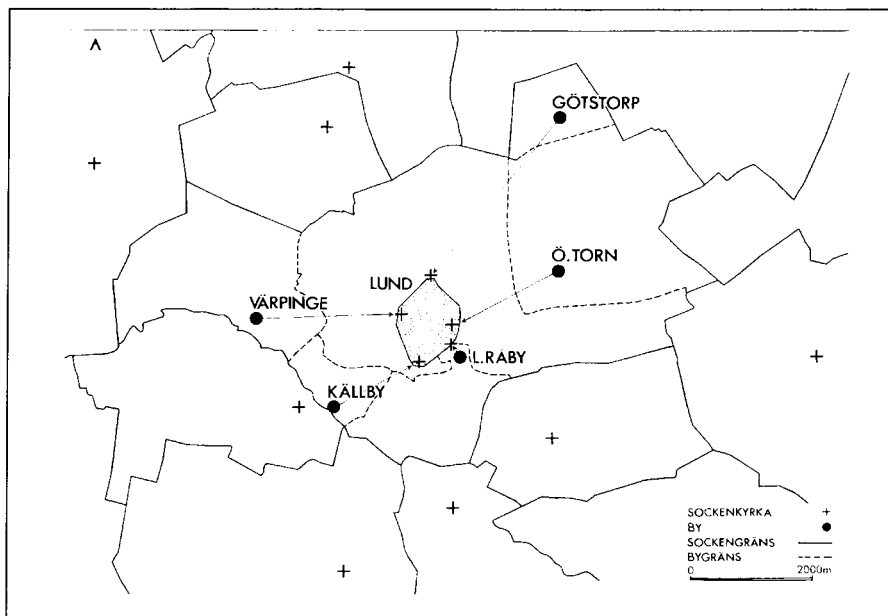

Fig. 2. Flera av Lunds omgivande socknar hade sina sockenkyrkor belägna inom stadsområdet. Efter Andréén 1985, s 40.

sedd målgrupp, etc. För att möjliggöra en diskussion om medeltidens handelsmarknader krävs en relativ indelning i *lokal*, *regional*, *interregional* och *internationell handel*.

Den lokala handeln kännetecknades främst av det varubyte som var livsnödvändigt för städernas invånare, dvs dagligvaror av alla de slag. I detta avseende var landsbygden ännu närmast självförsörjande. Det lokala handelsnätet utgjordes helt enkelt av staden och dess omland. Varubytet/handeln ägde rum på fastlagda torgdagar på torget eller de torggator som var angivna för ändamålet inom staden (fig. 1). I Lund var lördagarna fria torgdagar (Blomqvist 1951, s 326). Till de flesta städer hörde sk stadsjordar som naturligtvis var grunden för städernas livsmedelsproduktion,

men avsevärt större områden än dessa bör betecknas som städernas omland. En intressant indikation på staden Lunds 'naturliga' omland är det faktum att flera av de omgivande socknarna hade sina sockenkyrkor belägna inom stadsområdet (fig. 2). Detta borgar för att en intim kontakt, dagligen eller åtminstone veckovis, bör ha existerat mellan stad och närmsta omland under medeltiden. Detta representerar också den lokala marknadens omfång, en marknad som var naturligt begränsad till det geografiska område som kunde omfattas av dagliga 'handelsresor' in till stadens torg eller torggata. Ett stort antal skriftliga källor omvittnar också hur de nordiska statsmakterna sökte genom tvång göra handeln till ett monopol för städerna (Yrwing 1965, sp 282ff).

Den regionala och interregionala handeln var i huvudsak ett medel för varubyte med specialprodukter. Denna form av handel ägde främst rum på de marknader som arrangerades en eller ett par gånger om året i de flesta städer. Från medeltidens Lund känner vi Trehögarsmarknad på våren och Laurentiusmarknaden den 10 augusti. Vid dessa årsmarknader var handeln helt fri, utlänning fick handla med bonde och utlänning med utlänning (Blomqvist 1951, s 328). De handelsvaror som såldes under marknaderna skiljde sig marknat från lokalhandels dagligvaror. Bönderna saluförde här sina produkter medan städernas specialiserade hantverkare saluförde sina produkter. Den regionala handelns geografiska omfång varierade naturligtvis från region till region, men en fingervisning om dess räckvidd ger spridningen av en specifik hantverksprodukt, de 12 med runor signerade rökelsekar som tillverkats av guldsmeden Jakob Rød i Svendborg omkring 1200-1250. Samtliga rökelsekar utom ett återfinns inom ett område av ca 30 km (fig. 3).

Det som främst präglar den internationella handeln är storskalighet och extrem varuspecialisering. Den internationella handeln koncentrerades till varor som fisk, spannmål, smör, öl, salt, kläde, råhudar, pälsverk, järn, timmer, byggnadssten, tjära och liknande. Grundkonceptet var att flytta så stora varupartier som möjligt från områden med tillgång till områden med efterfrågan för att maximera vinsten. Till skillnad från den lokala och regionala handeln var den internatio-

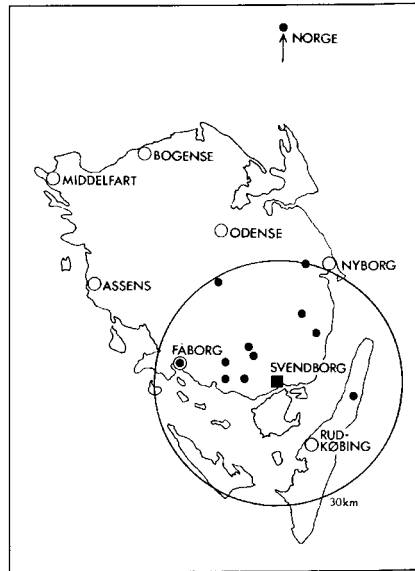

Fig. 3. Spridningen av de rökelsekar som tillverkats av guldsmeden Jakob Rød i Svendborg illustrerar räckvidden av den regionala handeln. Efter André 1985, s 93.

nella handeln helt frikopplad från handelsvarornas producentled.

Någon begränsning för den internationella handelns räckvidd fanns egentligen inte, i stort sett hela den kända världen ingick i ett och samma handelsnät (fig. 4). Eftersom den storskaliga handeln inte var bunden till bestämda marknadsdagar eller torgdagar kunde denna även bedrivas året runt. Den storskaliga handeln var heller inte särskilt knuten till särskilda platser i staden såsom den lokala handeln var. Till skillnad från bod- och torghandeln som var bunden till offentliga platser i staden genomfördes andra, mer storskaliga handelstransaktioner, företrädesvis inom tomternas mer privata sfär. Exempel från det tidigmedeltida Sigtuna visar

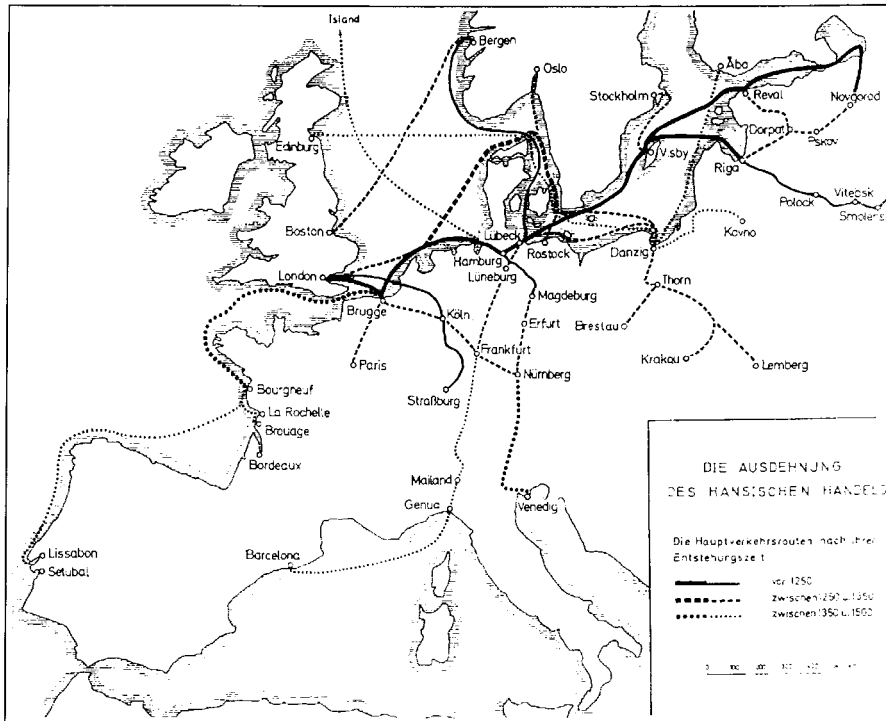

Fig. 4. Karta över detta hanseatiska förbundets viktigaste handelsvägar. Efter Dollinger 1981.

också att en överväldigande majoritet av de påträffade vikterna och mynten har framkommit just i stadstomternas bakre delar där bostadshusen var belägna (Roslund 1995).

En allt för vanlig företeelse i medeltidsarkeologisk forskning är att allt för oproblemiskt tolka främmande föremål som uttryck för handel. Från en rad antropologiska studier (Malinowski 1922; Mauss 1925) vet vi dock att andra faktorer än ekonomiskt vinstintresse kan ha styrt varu-bytet, särskilt med sk 'värdeföremål'. I vissa icke-monetära samhällen strukturerades exempelvis sociala relationer efter en serie gåvoekonomiska varubyten. Varubytet betraktades

alltså som en social investering.

Den amerikanske antropologen Karl Polanyi utvecklade dessa idéer till en modell som omfattade tre *olika varubytesystem* gällande för-industriella samhällen. Den grundläggande tesen i hans arbeten är att det existerat skilda principer för hur fördelningen av varor och tjänster organiserades inom skilda samhälls-ekonomier. Handel och varubyte styrdes inte enbart av tillgång och efterfrågan, s k profitmotiverad handel, utan även av sociala och politiska relationer, s k statusmotiverad handel (Polanyi 1957; 1977; Lunden 1972, s 60).

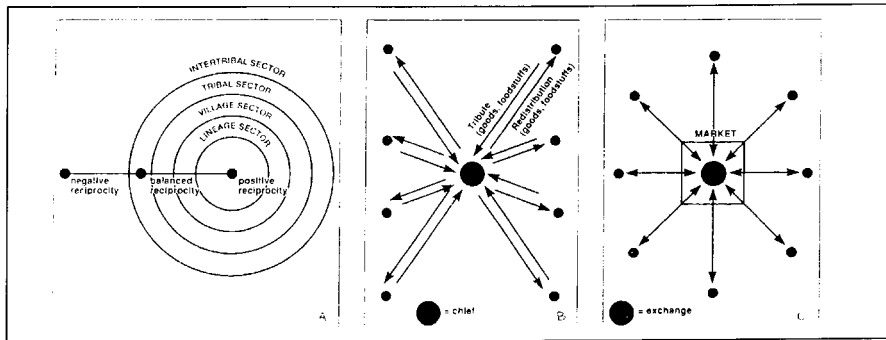

Fig. 5. Tre olika varufördelningsprinciper enligt antropologen Karl Polanyi. A) Administrerad handel (reciprocity); B) Gåvohandel (redistribution); C) Marknadshandel (market exchange). Efter Renfrew & Bahn 1991, s 310.

Enligt Polanyi finns tre huvudsakliga varufördelningsprinciper (fig. 5), här sammanfattade av Kåre Lunden (1972, s 36ff) och Henrik Klackenberg (1992, s 16ff):

1. *Administrerad handel*. En handelsform som baseras på ömsesidighetsprincipen (reciprocity). Denna innebär ett system av gåvor och gengåvor utan någon egentlig materiell värdering av varorna, men med en betoning av ömsesidiga sociala skyldigheter.

2. *Gåvohandel*. En handelsform som baseras på omfördelningsprincipen (redistribution). Denna förutsätter ett socialt stratifierat samhälle med en politisk och/eller religiös hierarki. Tillgångarna koncentreras till maktens centrum, varifrån de omfördelas på makthavarens villkor genom administrativa organ, men utan egentlig marknadsanknytning.

3. *Marknadshandel*. En handelsform som baseras på marknadsprincipen (market exchange). Denna inne-

bär att fördelningen av varor och tjänster sker på en prisbildande marknad, där värderingen sker enligt principen om tillgång och efterfrågan.

Det bör påpekas att dessa tre varufördelningsprinciper inte avlöser varandra kronologiskt. Det är alltså möjligt att två eller tre av principerna existerar parallellt, sida vid sida i samma samhälle. Historiskt sett har dock en successiv förskjutning skett från gåvohandeln via den administrerade handeln till marknadshandeln. Det bör i sammanhanget påpekas att kritik riktats mot Polanyis varufördelningsprinciper för att de bl a är ahistoriska och allt för statiska (Christoffersen 1989, s 118).

De antropologiska bidragen har sedan länge påverkat och influerat den förhistoriska arkeologin där en mångfacetterad och komplex syn på handel och varubyte idag är klart dominerande. En rad studier har också genomförts där de antropologiska modellerna tillämpats mer eller mindre explicit (Sabloff & Lamberg-Karlov-

sky 1975; Earle & Ericson 1977; Ericson & Earle 1982; Brumfiel & Earle 1987; Untersuchungen zu Handel 1985-89; Scarre & Healy 1992). Denna teoretiska medvetenhet har medfört en viss försiktighet i tolkning av främmande och exotiska föremål. Det är därför inte särskilt förvånande att den Buddha-figur som påträffades på Helgö i Mellansverige aldrig tagits som bevis för direkta handelskontakter mellan järnålderns Sverige och norra Indien, något som annars vore frestande.

Inom medeltidsarkeologin saknas dessvärre mycket av denna medvetenhet och återhållsamhet. Främmande föremål används allt som oftast okritiskt som indikationer på handel och handelskontakter. Påfallande är också att de få medeltidsarkeologer som försökt problematisera handelsbegreppet främst ägnat sig åt vikingatid och tidig medeltid i sina case-studies (Hodges 1982; Christophersen 1989; Bäck 1997; Gustin 1997).

Anledningen till detta förhållande är naturligtvis medeltidsarkeologins starka beroendeförhållande till historievetenskapen, "the tyranny of the historical record" som Timothy C. Champion uttrycker det (1990). Synen på medeltidens handel har också till stor utsträckning präglats av det skriftliga källäget samt den teoribildning som skett inom historieämnets diskurs (Braudel 1986). Därför är det särskilt senmedeltidens handel som beskrivs då medeltidens handel diskuteras. Från denna period finns nämligen ett relativt rikt och varierat skrift-

ligt källmaterial bevarat som belyser handeln ur många olika aspekter. Ett skåniskt exempel är en fullständig redovisning över kronans tullinkomster vid sillmarknaden i Skanör och Falsterbo år 1494, sammanställd av den danske fogden (Schäfer 1927). Dessa uppgifter kan ställas mot de arkeologiska undersökningar som genomförts i de hanseatiska köpstädernas fit-områden i Skanör där endast extensiva lämningar konstaterats. Utan det skriftliga källmaterialet hade det varit en omöjlighet att tolka detta som en av Nordeuropas viktigaste handelsplatser. Medeltidens handel är, arkeologiskt sett, svårfångad och har därför av många ansetts som en angelägenhet för historiker. Medeltidsarkeologins roll har i detta sammanhang varit att illustrera det redan kända historiska förloppet. Något försök att skapa en egen medeltidsarkeologisk metod för att studera handel har inte formulerats.

För att sammanfatta den ovan förda diskussionen är det tämligen klart att handel är en komplicerad företeelse att förklara och förstå. Exempelen visar på olika sätt att organisera handel, på olika geografiska marknader med olika verksamma aktörer samt på olika samhällsliga varufördelningsprinciper. De många olika dimensionerna i begreppet handel visar hur svårt det är att använda denna term som ett entydigt analytiskt instrument.

Det arkeologiska källmaterialet

Hur spårar vi då handel i det medeltidsarkeologiska källmaterialet? Som vi tidigare sett är handel och varubyte ett samlingsbegrepp för en mängd olika aktiviteter som markant skiljer sig från varandra och som följaktligen bör avsätta olika typer av arkeologiska spår. Genom att definiera de arkeologiska lämningar och strukturer som är relevanta i diskussionen om handel kan ett arkeologiskt källmaterial preciseras som är avhängigt och jämförbart med det historiska källmaterialet. Det arkeologiska källmaterialet måste tillmätas lika stort källvärde som det skriftliga källmaterialet, även om de ter sig mycket olika ut, samt behandlas källkritiskt.

Just källkritiken har varit ett problem inom de medeltidsarkeologiska handelsdiskussionerna. Antingen har denna helt saknats, eller så har den varit allt för skarp. Det förstnämnda har lett till ogrundade övertolkningar medan det sistnämnda skapat en överkritisk ton som lätt diskvalificerat de få handelsindikerande lämningarna (Roesdahl 1994, s 12).

Då handelsbegreppet innefattar en rad aktiviteter är det följande ett försök att dekonstruera begreppet så att det kan bli arkeologiskt begripligt och användbart. Detta har skett genom en gruppering av de användbara artefakterna och strukturerna i fem övergripande rubriker:

1. Handelsvarorna
2. Varutransporternas redskap

3. Handelns lokaler
4. Handelns redskap
5. Handelns avfall

Handelsvarorna är en i sammanhanget viktig fyndgrupp. De mest uppenbara exemplen är hela varupartier som av en eller annan anledning bevarats samlade. Flera exempel finns t ex på förlista skepp där lasterna ännu ligger kvar *in situ*. Motsvarande fynd från urbana miljöer är extremt sällsynta, om de överhuvudtaget existerar. Större ansamlingar av råvaror och råmaterial, vilka i sig utgjort handelsvaror, förekommer dock emellanåt. En annan grupp av föremål som kan definieras som handelsvaror är de som säkert är av icke-lokal proveniens. Här måste dock än en gång poängteras att dessa typer av föremål inte automatiskt kan betraktas som handelsvaror, de kan ju även ha förflyttats geografiskt såsom krigstroféer eller souvenirer.

Varutransporternas redskap är en annan viktig kategori av arkeologiska handelslämningar. Här är det framförallt handelsskeppen som är det dominerande källmaterialet. Av intresse är dock även handelsvarornas emballage. *Handelns lokaler* innefattar vissa typer av byggnader som är särskilt ägnade åt handelns aktiviteter, exempelvis magasin, packhus och handelsbodas. Slutligen kan mynt, mått, vikter och vågar, med viss försiktighet, betraktas som *handelns redskap* medan varuplomber och kontrollmärken kan beskrivas som *handelns avfall*.

I det följande kommer vi att stu-

dera det handelsindikerande arkeologiska källmaterialet för att se vad arkeologin kan tillföra i diskussionen om staden Lund och den medeltida handeln.

De skriftliga källorna

Låt oss emellertid börja med de skriftliga källorna. I detta material finns ett antal belägg för att Lund under medeltiden var en betydande handelsstad. Ett exempel på en sådan källa är den föreskrift som utfärdades av ärkebiskop Esger Juel år 1310 i vilken alla tyskar i staden Lund som bodde i bodar eller som hyrde hus i andras gårdar uppmanades att fortsättningsvis besöka kryptan i S:t Laurentius som sockenkyrka och där mottaga de kyrkliga sakramenten. Av diplomets skrivning att döma tycks detta vara en gammal sedvana (Blomqvist 1951, s 293f). Redan under slutet av 1200-talet lär alltså en större grupp av tyska handelsmän ha vistats under kortare eller längre tider i Lund. Denna grupp var troligen inte särskilt stor i antal individer, men ansågs uppenbarligen så betydelsefull för livet i staden att delar av domkyrkans krypta (Krafts sockens altare) uppläts som sockenkyrka till tyskarna.

De skriftliga källorna innehåller flera andra exempel som rör de främmande köpmännens rättigheter och skyldigheter i staden. En källa från 1375 visar något av den karaktär Lund hade som handelsstad. I detta diplom klagar de hanseatiska köpmännen från Lübeck, Rostock och Wismar på att

den kungliga fogden i Malmö plötsligt infört en tullavgift på fem lybska penningar per vagn som utgick från Malmö till Lund. Anledningen till klagomålet var att det tidigare varit helt fritt att föra sitt gods denna sträcka (Blomqvist 1951, s 295). Malmö var alltså vid denna tid den stora handelsstaden i regionen, även om marknaden i Lund var av intresse för de tyska köpmännen.

Torget i Lund är omnämnt redan omkring år 1100 då kyrkan S:ta Maria 'vid torget' - *capella sanctae Mariae in foro* - skänktes till domkyrkans präst-ämbete (Blomqvist 1951, s 42). Torgets funktion under den äldsta tiden är dock okänd. År 1180 omnämns dock torget som mötesplats för det skånska landstinget (Blomqvist 1951, s 99). Det är dock först under högmedeltiden som torget beskrivs som en uttalad plats för handel. På torget bedrevs varje lördag den s k vecko-marknaden, och längs torgets sidor fanns ett stort antal s k torgbodar (Blomqvist 1951, s 326ff).

Bodarna, som var byggnader avsedda för uthyrning, var belägna på den egentliga kvartersmarken och bestod antingen av små avstyckningar ut mot gatumarken eller av smala egenomar med gathus och tillhörande tomtmark. Det äldsta skriftliga belägget för bodbebyggelsen är från 1288, men de flesta källorna är från 1300- och 1400-talen. Sammanlagt 95 bodar i Lund omnämns i de medeltida skriftliga källorna. I 23 (24 %) av dessa bodar har handel angivits som verksamhet medan 11 (12 %) har

tillskrivits hantverk av olika slag. De bodar som kunnat lokaliseras tillhör alla den merkantila miljön kring torget. Först under senare delen av 1500-talet och 1600-talet förekommer bodar mer allmänt spridda i staden (Andrén 1984, s 47ff).

Handelsvarorna

Det är mycket sällan som hela varupartier, eller delar därav, påträffas vid arkeologiska undersökningar. Ett undantag är hela skeppslaster som emellanåt påträffas ombord på skeppsvrak. Då Lund är en inlandsstad finns av förklarliga skäl inga skeppslaster från staden.

Ett mycket stort arkeologiskt problem är att de flesta av de varor som omfattades av den storskaliga internationella handeln, i synnerhet den senmedeltida, är av sådan karaktär att de är extremt svåra att spåra arkeologiskt. Handelsvaror som spannmål, öl, smör, timmer, tjära, hudar och kläde konsumerades kort tid efter att de nått sina köpare - och lämnade få 'restprodukter' efter sig. Ett undantag är naturligtvis det osteologiska materialet där ben av exempelvis stockfisk är tydliga indikationer på internationell handel.

Virke är ett annat material som det bedrivits omfattande handel med under medeltidens senare del. Av de drygt 1500 dendrokronologiska analyser som gjorts av arkeologiskt påträffat byggnadsvirke i Lund är det dock endast ett fåtal som bedömts vara av icke-lokalt ursprung. Troligen

härör dessa stockar från södra Östersjö-området. I några fall förekommer även råmaterial som är uppenbart importerade och sannolikt handelsvaror i sig. Exempel på detta är en drygt tio kilo tung blytacka samt en ca 13 kg tung bivaxkaka (Mårtensson & Wahlöö 1970, s 86).

Vad gäller föremål av icke-lokal proveniens är keramiken av särskild betydelse. De flesta keramiktyper kan med mer eller mindre säkerhet proveniensbestämmas till en bestämd ort eller region, och det är ett material som oftast förekommer i större kvantiteter, vilket möjliggör statistiska beräkningar. Vad som oftast glöms bort är dock att keramiken - i sin arkeologiska fyndkontext - primärt är ett uttryck för konsumtion snarare än handel.

I Lund finns ett stort och varierat keramikmaterial där åtskilliga importerade keramiktyper finns representerade. Låt oss ta en enda utgrävning som exempel. Inför museet Kulturens tillbyggnad genomfördes år 1994 en arkeologisk undersökning i kvarteret Tegnér som omfattade ca 200 kvadratmeter medeltida profan bebyggelse (Carelli 1996). Totalt framkom 1.979 keramikskärvor vägandes totalt 20.967 gram (Gaimster 1996). Av de 34 olika dokumenterade keramiktyperna var 33 av medeltida eller eftermedeltida ursprung. Endast sex av de medeltida/eftermedeltida keramiktyperna var av lokal eller regional härkomst. Resterande 27 keramiktyper var, med några få undantag, säkra importtyper.

I antalet representerade keramiktyper är alltså importkeramiken klart dominerande. Ser vi istället till den kvantitativa fördelningen är situationen helt annorlunda. Drygt 90 % av det tillvaratagna keramikmaterialet är av lokalt eller regionalt ursprung och endast 10 % är alltså importerat. Andelen importkeramik är dessutom ungefär densamma under medeltid som under eftermedeltid.

Naturligtvis varierar andelen lokal/importerad keramik från undersökning till undersökning, men det mesta tyder på att den ovan beskrivna keramikprofilen är representativ för Lund. Dessvärre är detaljerade keramikstudier sällsynta i Lund varför exakta jämförelser ej låtit sig göras, de följande exemplen kan därför endast ses som ungefärliga. Vid den arkeologiska undersökningen i kv S:t Märten år 1993 tillvaratogs 10.931 keramikskärvor (Carelli & Lenntorp 1994). Andelen lokal/regional keramik uppgick till drygt 95 % medan den importerade endast utgjordes av 5 %. Vid en arkeologisk förundersökning inom den medeltida ärkebiskopsborgen Lundagård år 1996 tillvaratogs 3.121 keramikskärvor (Gardelin *et al.* 1997). Av dessa var drygt 96 % av lokal/regional härkomst medan endast 4 % var importerade. Av dessa jämförelser framgår att andelen importkeramik i den lundensiska keramikprofilen är förhållandevis liten, endast 4-10 % av det totala keramikmaterialet.

Kan då keramiken användas i diskussioner som rör medeltida och efter-

medeltida handel? Kan en skärva Köln stengods, en skärva Andenne-gods, fem skärvor Pingsdorf-liknande gods, tre skärvor Grimston-liknande gods och två skärvor Rouen-liknande polykromt gods tas som intäkt för en lundensisk handel med dessa områden? Det är naturligtvis en orimlighet att se dessa fåtaliga skärvor som ett lundensiskt uttryck för en utvecklad keramikhandel med England, Frankrike och Tyskland. Den låga andelen importkeramik i den lokala keramikprofilen och den stora variationen av proveniensplatser i materialet har troligen andra förklaringar än direkt handel med keramik. Någon mer omfattande keramikhandel kan knappast ha förekommit i Lund, vare sig under medeltid eller eftermedeltid. Även om keramiken i sig inte kan betecknas som handelsvaror är den viktig i ett kulturhistoriskt sammanhang då den indikerar aktiva handels- och kontaktvägar. På samma sätt kan man i ett lundensiskt konsumtionsperspektiv se keramiken som materiella uttryck för sociala och kulturella kontaktområden. Viktigt att minnas är alltså att handel endast är en av ett antal faktorer som styr den nordeuropeiska keramikdistributionen (Davey & Hodges 1983; Madsen 1994). Detta gäller inte enbart importerad keramik utan även andra exotiska och ovanliga fynd, såsom byzantinska kammar, ottonska smycken, sassanidiskt siden och volhyniska sländtrissor.

En genomgång av de arkeologiskt tillvaratagna kvarnstensfragmenten från Lund har visat att kvarnstenar är en arkeologisk fyndgrupp som är

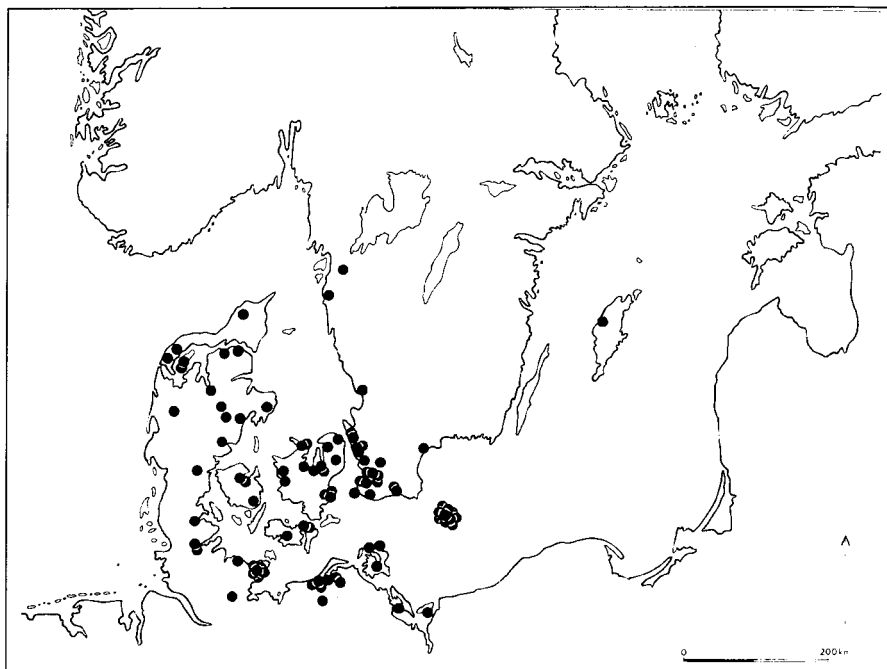

Fig. 6. Distributionskarta över kvarnstensfragment av granatglimmerskiffer. Efter Carelli & Kresten i tryck.

mycket användbar vid diskussioner om medeltidens handel och handelskontakter (Carelli & Kresten i tryck). Totalt rör det sig om 155 st kvarnstenar, i stort sett samtliga fragment av handkvarnar. Några få kvarnstenar har proveniensbestämts till Malung i Västerdalarna, några andra till området kring Mayen i Rhenlandet. Endast tre st tillverkade av sandsten är av troligen skånskt ursprung. Det stora flertalet, hela 140 st, är tillverkade av granatglimmerskiffer och härrör från Hyllestad i västra Norge. Vid jämförelser med andra danska stads- och bymiljöer återfinns samma starka överrepresentation av norska kvarnstenar, undantaget västra Jylland (fig. 6). Detta talar för en mycket omfattande kvarnstensproduktion, som tycks starta omkring år 1000, liksom ett

mycket utvecklat distributionssystem.

Varutransporternas redskap

Det viktigaste transportmedlet under medeltiden var utan tvekan skeppet. Skeppsteknikens utveckling är därför av stort intresse vid studiet av den medeltida handeln. Jämförelser mellan marinarkeologiska fynd av handelsskepp visar att lastkapaciteten mångdubblats under perioden vikingatid-medeltid. Detta har också tolkats som uttryck för en hastigt växande och allt mer storskalig internationell handel (Crumlin-Petersen 1990). Av förklarliga skäl finns dock inga skeppslämningar i Lund. Trots stadens inlandsäge var dock stadsinvånarna beroende av havet både som

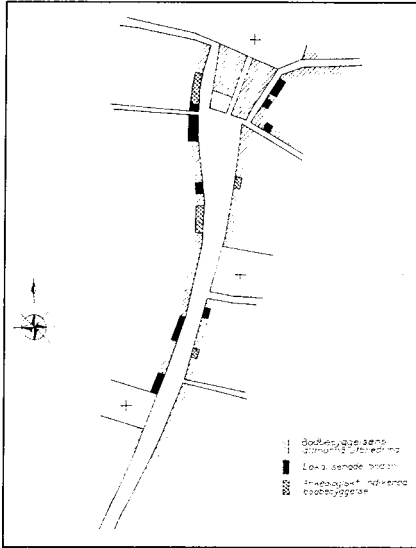

Fig. 7. Bodbebyggelsens utbredning kring torget i Lund markerat med snedskraffering. De arkeologiskt belagda bodarna är markerade med dubbelskraffering och de arkivaliskt belagda bodarna med svart färg. Efter Andrén 1984, s 49.

näringsfält och kommunikationsled. I gravar från 1000-talets första hälft har också båtdetaljer återanvänts som kistplankor (Lundström 1976) och i de skriftliga källorna finns flera omnämmanden av sjöfarande lunda-köpmän (Blomqvist 1951, s 291f).

En annan viktig del av varutransporterna var handelsvarornas emballage, exempelvis balar, terlingar, mesar, säckar, fat och tunnor. Trätunnan var sannolikt den vanligaste formen då den kunde användas till många olika varor, både torra som våta. Vid utgrävningar i Lund har åtskilliga trätunnor påträffats, oftast i rent sekundära lägen i exempelvis latiner eller som skoningar i brunnar. Tunnornas pro-

veniens har dessvärre sällan kunnat fastslås, några är dock tillverkade av trä från södra Östersjö-området. Enskilda förekomster av en speciell typ av tunna, så kallade vinpipor, antyder en primär funktion som emballage för importerat vin (Nilsson 1987, s 53).

Handelns lokaler

Stadsbilden i de stora hanseatiska köpstäderna präglas av de många köpmanshusen av sten eller tegel. Till dessa hörde oftast packhus av minst sagt ansevärda mått. Enligt en uträkning rymmer ett normalstort packhus i Visby ca 9.000-18.000 tunnor sill. Det innebär exempelvis att 17-35 packhus rymde hela årsfångsten på ca 300.000 tunnor sill vid Skåne-marknaden i Skanör. I hela Visby fanns alltså en lagringskapacitet som motsvarade kanske 10-20 gånger den årliga sillproduktionen i Skanör (Andrén muntl.). Lagerkapaciteten är alltså en mycket god indikator på vilken typ av handel som bedrevs. De hanseatiska packhusen är helt klart tecken på en extremt storskalig handel.

Motsvarande magasinsbyggnader har dock inte funnits i Lund, en stad som överhuvudtaget aldrig förvandlades till en hanseatisk 'stenstad'. Några medeltida uppgifter om hur många sten- och tegelhus som existerade i staden finns inte. Ett 40-tal tegelhus har dock belagts utifrån skriftliga och arkeologiska källor (Andrén 1984, s 44). Dessa hus var oftast försedda

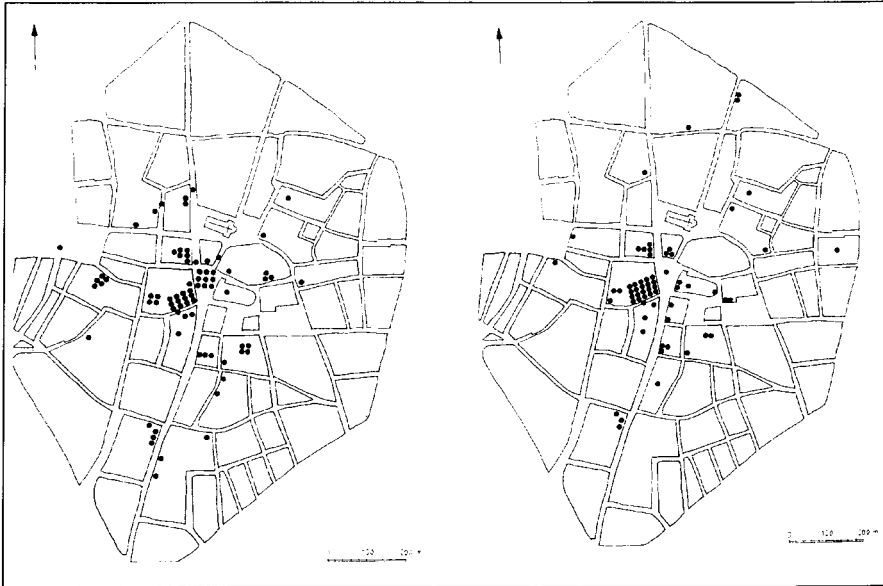

Fig. 8. Spridningskartor över lundafynd av a) vikter och b) vågdetaljer.

med källare och vind, men dessa bör snarast ses som magasin för stora hushåll, inte för handel.

De ovan beskrivna torgbodarna i Lund har belagts arkeologiskt vid ett par tillfällen (fig. 7). De arkeologiska lämningarna antyder att bodbebyggelsen är betydligt äldre än de äldsta skriftliga omnämnandena och det är mycket möjligt att en egentlig bodbebyggelse etablerades i Lund redan vid mitten av 1100-talet (Andrén 1984, s 50).

Handelns redskap

I de lundaarkeologiska samlingarna finns endast ett *mått*, ett alnmått, tillverkat av idegran och försett med beslag av tennlegering. Måttstocken, som är stratigrafiskt daterad till 1400-

talet, består av ett åttakantigt handtag och en mätdel. Alnmåttet har med största sannolikhet tillhört en klädeshandlare verksam i en bod vid torget (Molander 1976, s 196ff).

Vikter och *vågar* tillhör de fyndgrupper som vanligtvis sammanknipas med handel. Dessa fyndgrupper är också mycket vanliga på vikingatida handelsplatser. Vid den nyligen avslutade arkeologiska utgrävningen i Birka, som omfattade ca 325 kvadratmeter, påträffades drygt 300 vikter av olika slag (Gustin 1997, s 163). I staden Lund, där arkeologiska utgrävningar och fyndinsamling ägt rum i mer än hundra år, har dock inte fler än 79 medeltida vikter och 70 vågdetaljer påträffats. Vad denna skillnad består i är en ännu icke besvarad fråga. Det kan dock röra sig om en förhållandevis relativ snabb övergång från

vikingatidens viktekonomi till en tidigmedeltida penningekonomi där vikter och vågar spelade en allt mindre betydelse. Skillnaden kan också ha rent kulturella orsaker, exempelvis en förändrad syn på avfallshantering och återanvändning av kasserade metallföremål. Spridningskartor över de lundafunna vikterna (fig. 8a) och vågarna (fig. 8b) visar på en mycket stor distribution över stadsområdet. En koncentration av fynd återfinns dock inom den närmaste torgmiljön. En väsentlig sak i sammanhanget är dock att de flesta större utgrävningarna i staden också ägt rum inom denna miljö.

Om vi accepterar den ovan framförda hypotesen att den förhållandevis låga frekvensen av vikter och vågar i Lund motsvarar ett samhälle som övergått från viktekonomi till penningekonomi bör *mynten* vara ett viktigt källmaterial vid diskussioner om handel och handelns geografiska distribution i staden. I Lund har totalt 3.551 jordfynd av mynt registrerats. Av dessa är 1.787 skensamfynd medan resterande 1.764 fördelar sig på 35 depåfynd (Carelli manus). Om vi från ensamfynden räknar bort de mynt som påträffats i rent kyrkliga miljöer (1.091 st) bör resterande 966 st mynt kunna betecknas som oavsiktligt förlorade redskap för handel.

Spridningskartor över myntfyndens distribution i staden fördelat på fyra olika kronologiska skeden visar på en mycket markant förändring i distributionsmönstret (fig. 9). I de äldsta skedena, fram till 1100-talets

mitt, är de allra flesta myntfynden koncentrerade till torget och bebyggelsen däromkring. I de nästföljande skedena sker en successiv spridning av myntfynden till att slutligen omfatta i stort sett hela stadsområdet.

Ska då dessa spridningsbilder tolkas som en utveckling från en strängt kontrollerad handel på en centralt belägen plats i staden till en löst kontrollerad och geografiskt decentraliserad handelsform? Troligen är detta en felaktig tolkning, och frågan är om alla skeden egentligen skildrar samma typ av monetära aktiviteter. Enligt min mening har koncentrationen till torget i de äldsta skedena sannolikt ingenting med handel att göra. Det är snarare torgets funktion av offentlig mötesplats som orsakat myntkoncentrationen. På torget samlades det skånska landstinget regelbundet. Detta måste ha varit ypperliga tillfällen att reglera skulder och att träffa ekonomiska uppgörelser då det var en neutral, offentlig miljö i närvaro av många trovärdiga vittnen. Torget bör också ha varit platsen där kungliga solder utdelades liksom skatter, tributer, avgifter och böter insamlades. Mynten bör i dessa skeden snarast beskrivas som *special purpose money* med endast begränsad marknadsekonomisk funktion som bytesmedel. Till skillnad från det okontrollerade brytsilvret och de utlänska mynten innebar den danska utmyntningen under 1000-talet främst ett från kungamakten kontrollerat medel för varubyte i en ännu existerande viktekonomi (Thurborg 1989).

Utifrån myntfyndens distribution

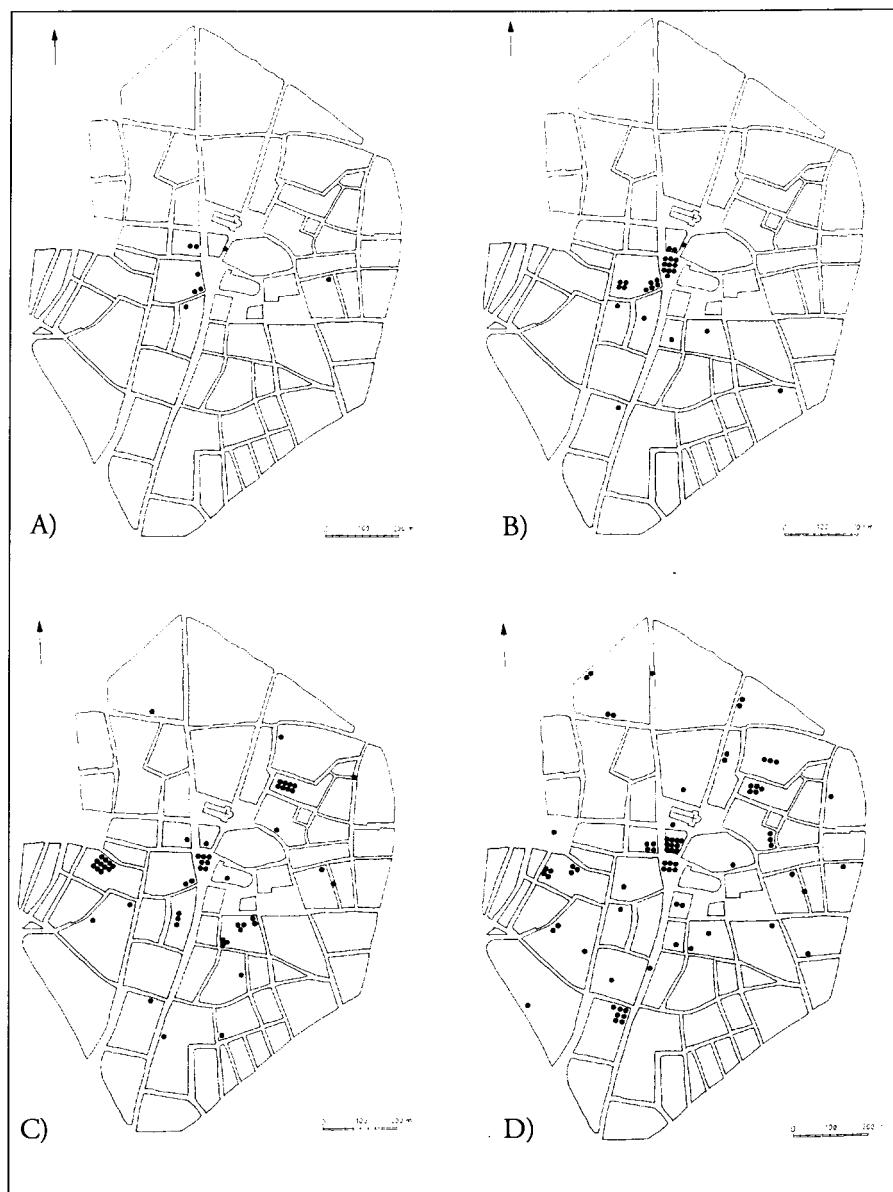

Fig. 9. Spridningskartor över distributionen av silvermynt i Lund fördelat på fyra kronologiska skeden. A) ca 900-1047, B) 1047-1157, C) 1157-1241, D) 1241-1332.

verkar det inte troligt att Lund monetariserades i egentlig mening förrän under 1100-talets andra hälft - trots det tidigare myntbruket. Spridningskartan för perioden 1157-1241 visar

att mynt då hanterades över stora delar av staden, även om torgmiljön ännu utgjorde ett centrum. Det är sannolikt under detta skede som penningekonomin fick sitt definitiva

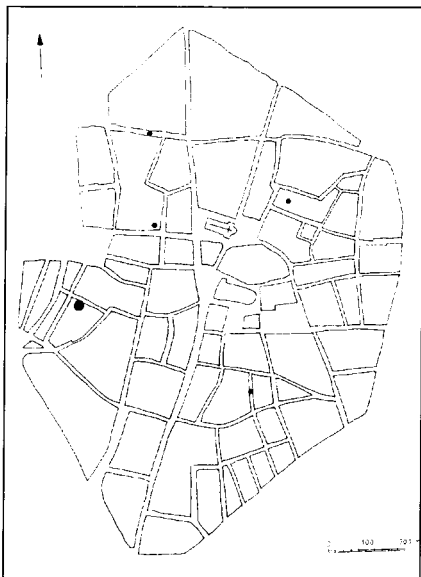

Fig. 10. Spridningskarta över guldmynt (1300-1500-tal) i Lund.

genomslag i stadslivet. Sannolikt har det under en period funnits ett parallellt bruk av s k 'all prurpose money' och 'special purpose money'.

Den sista spridningskartan, för perioden 1241-1332, visar att hela stadsområdet involverats i det monetära systemet. Intressant är också att den myntrikaste platsen i staden intelängre är torget i sig utan kvarteret norr om detta, ett område som vid denna tid nästan uteslutande utgjordes av bodbebyggelse. Det är först under detta skede som mynten uteslutande fungerade som betalningsmedel och således kan betraktas som direkta uttryck för handelsaktiviteter.

Till skillnad från de ordinära silvermynten visar guldmynten en annan typ av handel. Värdet i de senmedeltida guldmynten var så stort att de

rimligen kan sammanknipas med en mer storskalig köpmannahandel. Spridningen av de få guldmynten, samt ett depåfynd, visar också på en helt annan distributionsbild än silvermyntens (fig. 10). Möjligen illustrerar denna bild det faktum att dessa storskaliga handelsaffärer genomfördes i helt andra miljöer än det merkantila centrat kring torget. Vi måste dock vara medvetna om att antalet fynd är så litet att nya guldmyntfynd kan förändra spridningsbilden markant.

Handelns avfall

Till skillnad från många hantverk avsätter handelsaktiviteter ett mycket litet avfallsmaterial, om något alls. En fyndgrupp kan dock betraktas som handelsavfall, nämligen *varuplomber* och *kontrollmärken*. Dessa fungerade som kvalitetsmärkningar av exportvaror, främst kläde, och utfärdades av produktionsorterna. Plombernas funktion var alltså att informera konsumenten om kvalitén på varorna och därvidlag upphörde funktionen i det ögonblick det nått en köpare. Bruket att kvalitetsmärka kläde hör främst hög- och senmedeltid till, men fortsatte även långt in i modern tid (Egan 1995; Orduna 1995). Kontrollmärkena är uteslutande eftermedeltida.

De skriftliga källorna vittnar om en mycket omfattande export av kläde, främst från Flandern. Arkeologiska fynd av varuplomber borde därför kunna brukas som mätare på klädehandelsintensitet och riktningar. Det totala antalet tillvaratagna varu-

plomber och kontrollmärken i Lund är dock mycket begränsat (Wahlöö 1987), endast 24 st varav endast ett fåtal är säkra. I hela nuvarande Danmark har endast 263 klädesplomber fram till ca 1600 registrerats (Orduna 1995, s 10). Dessa låga fyndfrekvenser står naturligtvis inte i relation till de faktiska volymer kläde som importerades till Danmark. De flesta plomberna tillverkades av bly, och det är inte otänkbart att dessa smältes ned för att återanvändas i andra sammanhang, därav de fåtaliga fynden.

En spridningskarta över fyndplatserna av varuplomber och kontrollmärken i Lund visar inte någon fyndkoncentration (fig. 11). Istället är det slående hur spridda fyndplatserna är över staden och att endast ett fåtal fynd är knutna till den merkantila miljön kring torget. Frågan är dock om plomberna indikerar de platser där handel med kläde föregick eller de platser där klädet 'konsumerades'.

Olika handelsaktiviteter

De medeltida skriftliga källorna visar en stark koncentration av handelsaktiviteter till torget och dess närmaste omgivning (fig. 12a). I stort sett alla merkantila aktiviteter var, enligt detta källmaterial, centrerade till detta område. Om vi istället ser till de arkeologiska handelsindikationerna är spridningsbilden delvis annorlunda (fig. 12b). Torget är *de facto* ett viktigt merkantilt centrum, men handelsanknutna artefakter har även påträffats över stora delar av stadsområdet. Det

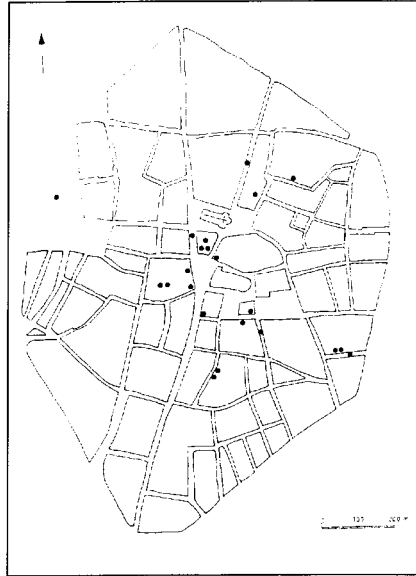

Fig. 11. Spridningskarta över varuplomber och kontrollmärken påträffade i Lund.

skriftliga källmaterialet visar således inte samma bild av den medeltida handeln och varubytet som det arkeologiska källmaterialet. Både det skriftliga som det arkeologiska källmaterialet är visserligen representativa i diskussionen om handel och varubyte i Lund, men vad de visar är olika former av handelsaktiviteter, olika handelsaktörer och olika handelslokalteter. Vad som är intressant är även att dessa skillnader inte bara representerar kronologiska förändringar, utan även parallella strukturer som existerat sida vid sida i samma stad.

De många mynten från kv S:t Laurentius direkt norr om torget är naturligtvis resterna av den arkivaliskt kända bodhandeln där hantverkare och köpmän saluförde sina varor. Guldmynten är istället måhända lämningarna efter den mycket stor-

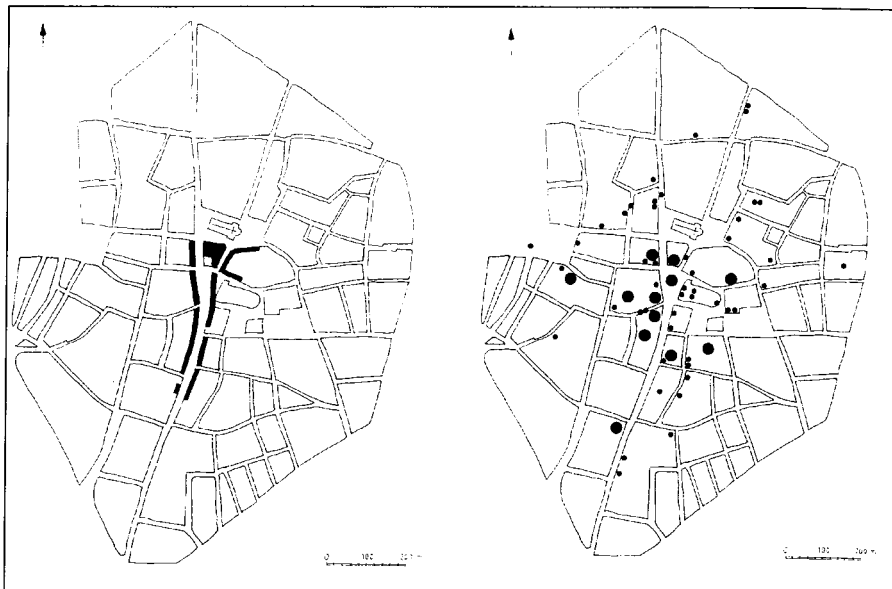

Fig. 12. A) De medeltida skriftliga källorna visar en stark koncentration av handelsaktiviteter till torget och dess närmaste omgivning. B) De arkeologiska fynden av vikter och vågar visar dock på en avsevärt större geografisk spridning av handelsaktiviteter. Fyndplatser med mer än tre enskilda fynd markeras med större prick.

skaliga handel som ägde rum köpmän emellan i helt andra, mer privata miljöer. Vågarna och vikterna visar på den 'decentraliserade' handel som ägde rum runt om i staden på stadsgårdarna och de många silvermynt som påträffats över hela stadsområdet representerar den lokala handeln med dagligvaror. Alla dessa handlingar kan naturligtvis definieras som handel, men visst är det en avsevärd skillnad på att köpa en höna på torget till kvällens middag och att sitta i Knutsgillet salbyggnad och förhandla med en slug köpman från Lübeck om en skeppslast spannmål.

Det är därför ingen överdrift att påstå att medeltida handel och varubyte är ett minst sagt komplext begrepp som innefattar en rad skilda

aktiviteter. Arkeologins viktigaste roll i handelsdiskussionerna skulle därför kunna vara att dekonstruera handelsbegreppet som sådant och försöka att rekonstruera de enskilda aktiviteterna. Det är först när vi känner dessa specifika handelsaktiviteter som det mer allmänna begreppet handel får mening. Därför är det också nödvändigt för oss medeltidsarkeologer att formulera en egen metod att studera handel och varubyte, en metod som utgår från ämnets egna förutsättningar (jfr Austin 1990). Ämnesspecifika drag är också möjligheterna till identifiering, kvantifiering och spatialanalyser. Som medeltidsarkeologer måste vi därför bortse från historikernas arbetsmetoder och istället låta oss influeras av våra förhistoriska kollegers arbetsmetoder. Särskilt spännande kan

studiet av medeltidens handel och varubyte bli genom att söka analogier i den socialantropologiska forskningen.

Det är också viktigt att tona ner det kvantitativa tänkandet som till viss del kännetecknat medeltidsarkeologin. Detta är särskilt viktigt vid studiet av arkeologiskt mer 'svårångade' aktiviteter såsom handel och varubyte med relativt få och extensiva lämningar. Hur många framgrävda varuplomber behövs exempelvis för att diskutera en omfattande klädeshandel? Hur många vågdetaljer krävs för tala om en köpmannamiljö? Visar skillnader i antalet påträffade mynt variationer i rikedom? Sådana frågor är naturligtvis omöjliga att besvara genom en rent *kvantitativ metod*. För att ge svar på mer sofistikerade frågor krävs istället en mer *kvalitativ metod*. Viktigt är att de oftast fåtaliga handelsindikerande artefakterna och strukturerna sätts in i en större helhet, ett helt kvarter eller ännu hellre hela stadsområdet - eller rent av en hel region. Vid sådana jämförelser kan en enda varuplomb vara lika betydelsefull i förståelsen av det förflutna som 60 kg kammakeriavfall, 600 kg slagg eller tre ton djurben.

Handelsstad eller konsumtionsstad?

Kan vi då betrakta Lund som en handelsstad i egentlig mening? Den äldre lundaforskningen har varit tämligen enig i denna fråga. Redan 1917 skrev Lauritz Weibull (1917, s 162)

att Lund ursprungligen utvecklats ur "en marknadsplats" som uppstått där "traktens viktigaste samfärdsleder möttes". Drygt tio år senare, år 1926, framhöll Adolf Schüeck (1926, s 100) att Lund i sitt äldsta skede var en tillfällig handelsplats som på kunglig befallning omorganiserats till en ordnad stadsbebyggelse. Liknande tolkningar har även framhållits av Hugo Matthiessen (1927, s 63ff) som menade att stadens etablering och tidiga välstånd baserades "paa en Handel og merkantil Aktivitet af større Format" och Erik B Lundberg (1940, s 114) som hävdade att etablerandet av de skånska städerna var en klar vilja från kungamaktens håll "att samla handeln inom bygden till en bestämd punkt". Även Ragnar Blomqvist (1941, s 44) såg den kungliga närvaron i stadsetablerandet vars syfte var att skapa "en centralort för den skånska riksdelen". Bland de grundläggande funktionerna i staden fanns ursprungligen både handel och hantverk.

I stort sett all lundahistorisk forskning har alltså framhållit handeln som en av de avgörande funktionerna för stadens etablering. Lund har också beskrivits som Östdanmarks viktigaste handelsstad till långt in på 1200-talet då Malmö övertog denna roll. I äldre översiktsverk skildras alltså Lund som en tidig- och högmedeltida handelsstad.

En skrift som dock avviker från denna tolkning är författad av Knut Stjerna och utgiven postumt redan 1909 (Stjerna 1909). Han hävdade

att Lunds grundläggning var en rent politisk manifestation där den danska kungmaktens motiv var att skapa en dansk huvudstad. Enligt Stjerna var Lund tänkt som ett politiskt och administrativt maktcentra. Hans hypotes vann dock ingen framgång och 'glömdes bort' under en dryg 70-årsperiod. Det dröjde ända till det sena 1970-talet innan hans tankar och idéer återigen togs upp och diskuterades. Sedan dess har det äldsta Lund, i ett flertal sammanhang, skildrats som en politisk och administrativ stödjepunkt för den danska kronan i östra Danmark. Handelsfunktionerna i staden har beskrivits som klart sekundära i förhållande till de politiska och administrativa funktionerna (Andrén 1980; 1983; 1985; Christophersen 1980; 1982). Inom den stadsarkeologiska forskningen råder idag en relativt stor enighet om att de tidigmedeltida stadsgrundläggningarna i Norden är resultatet av en framväxande feodal kungamakt och att handeln endast varit en sekundär faktor. Förklaringarna har således förskjutits från den ekonomihistoriska sfären till den politisk/ideologiska (Andrén 1985; Christophersen 1989). På senare tid har dock en viss omvärdering skett på så måtto att handeln ses som *en* av flera primärfaktorer vid de tidigmedeltida stads-etableringarna.

Den mer än hundraåriga utgrävningstraditionen i Lund har resulterat i ett stort och varierat fyndmaterial. Ingenting i detta tyder på att handel och hantverk varit särskilt väl-representerat i det äldsta skedet av stadens historia. Under 1000-talets

andra hälft och hela 1100-talet tycks dock inslaget av handel och hantverk ha ökat markant. Dessa verksamheter spelade således en allt viktigare roll i stadslivet, men dessa funktioner var av klart komplementär karaktär. Det mesta talar således för att Lunds huvudsakliga funktion var att fungera som politisk och administrativ centralort för den världsliga makten i det danska kungariket samt som nordiskt centrum för den hastigt expanderande kristna kyrkan. Den framväxande handeln var ett sekundärt resultat av dessa primära centralortsfunktioner. Därför är det inte rimligt att tala om Lund som handelsplats, handelsstad eller köpstad. Sådana benämningar kräver nämligen att handelsfunktionerna är centrala och primära. De allra flesta danska städer som etablerades under hög- och senmedeltid uppfyller också dessa krav.

Lunds befolkningsprofil skilde sig även från de flesta andra städerna då den var extremt residensiell. Stadslivet dominerades i det äldsta skedet av kungens administratörer och tjänstemän. Under medeltidens lopp minskade det kungliga inflytandet i Lund successivt medan det kyrkliga ökade. Stadens 27 kyrkliga institutioner kom naturligtvis att präglade stadens karaktär avsevärt. Mot slutet av medeltiden var den kyrkliga dominansen i staden obegripligt stor. Vid reformationen 1536 ägde de kyrkliga institutionerna ca 80 procent av tomtmarken i Lund (Andrén 1984, s 35).

Lund har alltså aldrig varit någon köpstad i egentlig mening. Den residensiella befolkningsstrukturen

och det rika arkeologiska källmaterialet vittnar dock om att Lund var en konsumtionsstad av stora mått, en stad dit handelsmännens varor ständigt flödade...

Peter Carelli innehar en doktorandtjänst i medeltidsarkeologi vid Arkeologiska institutet, Lunds universitet.

Tack till Anders Andrén, Ingrid Gustin och Torvald Nilsson för synpunkter och kommentarer. Artikeln har vidareutvecklats ur ett föredrag givet vid 'Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum II: Der Handel' i Lübeck/Travemünde den 10-14 november 1997.

Litteratur

- Andrén, A. 1980. Lund. *RAÄ & SHM Rapport Medeltidsstaden* 26.
- Andrén, A. 1983. Städer och kungamakt - en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. I: *Scandia: Tidskrift för historisk forskning*. Band 49, häfte 1.
- Andrén, A. 1984. Lund: tomtindelning, ägostruktur, sockenbildning. *RAÄ & SHM Rapport Medeltidsstaden* 56.
- Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. Nr 13.
- Austin, D. 1990. The 'proper study' of medieval archaeology. I: *From the Baltic to the Black Sea. Studies in Medieval Archaeology*. (red.) Austin, D. & Alcock, L.
- Blomqvist, R. 1941. *Tusentalets Lund*. Skrifter utgivna av föreningen Det gamla Lund XXI-XXII, 1939-40.
- Blomqvist, R. 1951. *Lunds historia. Medeltiden*.
- Braudel, F. 1986. *Civilisationer och kapitalism 1400-1800*. Bd 2. Marknadens spel (Les jeux de l'échange).
- Brumfiel, E. M. & Earle, T. K. (eds.). 1987. *Specialization, exchange and complex societies*.
- Bäck, M. 1997. No Island is a Society. Regional and Interregional Interaction in Central Sweden during the Viking Age. *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*. Andersson, H. & Carelli, P. & Ersgård, L. (eds.). Lund Studies in Medieval Archaeology 19/Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter nr 24.
- Carelli, P. 1996. *På Kulturens bakgård. Arkeologisk undersökning inför Vita husets tillbyggnad*. Arkeologiska rapporter från Lund, nr 18.
- Carelli, P. manus. *Från Vespasianus till Leopold II. En sammanställning av jordfunna mynt från Lund 1833-1994*.
- Carelli, P. & Kresten, P. i tryck. Give Us This Day Our Daily Bread. A Study of late Viking Age and Medieval Quernstones in South Scandinavia. *Acta Archaeologica*.
- Carelli, P. & Lenntorp, K-M. 1993. *Kv. S:t Mårten nr 25-26, Lund. Arkeologisk undersökning 1993*. Arkeologiska rapporter från Lund, nr 8.
- Champion, T. C. 1990. Medieval archaeology and the tyranny of the historical record. *From the Baltic to*

- the Black Sea. Studies in Medieval Archaeology.* (eds.) Austin, D. & Alcock, L.
- Christophersen, A. 1980. *Håndverket i forandring. Studier i horn- og beinhåndverkets utvikling i Lund ca 1000-1350.* Acta Archaeologica Lundensia series in 4°. N° 13.
 - Christophersen, A. 1983. Den urbane varuproduksjons oppkomst og betydning for den tidigmedievalderske byutvikling. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 3.
 - Christophersen, A. 1989. Kjøpe, selge, bytte, gi. Vareutveksling og byoppkomst i Norge ca 800-1100: En modell. I: *Medeltidens fødsel.* Andrén, A. (ed.). Symposier på Krappereups borg 1.
 - Cipolla, C. M. 1993. *Before the Industrial Revolution. European Society and Economy 1000-1700.* Third Edition.
 - Crumlin-Petersen, O. 1990. Ship Types and Sizes AD 800-1400. *Aspects of Maritime Scandinavia AD 200-1200.*
 - Davey, P. & Hodges, R. 1983. Ceramics and trade: a critique of the archaeological evidence. *Ceramics and trade. The production and distribution of later medieval pottery in north-west Europe.* (eds.) Davey, P. & Hodges, R.
 - Dollinger, P. 1981. Die Hanse, 3. überarbeitete Auflage.
 - Earle, T. K. & Ericson, J. E. (eds.). 1977. *Exchange Systems in Prehistory.*
 - Egan, G. 1995. *Lead Cloth Seals and Related Items in the British Museum.* British Museum. Occasional Paper No. 93.
 - Enemark, P. 1961. Handel. *Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid.* Bd VI.
 - Ericson, J. E. & Earle, T. K. (eds.). 1982. Contexts for Prehistoric Exchange.
 - Gaimster, D. R. M. 1996. The Pottery and the Stove-tiles. *På Kulturens bakgård. Arkeologisk undersökning inför Vita husets tillbyggnad.* Carelli, P. (ed.). Arkeologiska rapporter från Lund, nr 18.
 - Gardelin, G. & Goksör, S. & Johansson Hervén, C. & Larsson, L. 1997. *Askallén, Lundagård. Arkeologisk förundersökning 1996.* Arkeologiska rapporter från Lund, nr 19.
 - Gustin, I. 1997. Islam, Merchants, or King? Who was behind the Manufacture of Viking Age Weights? *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology.* (eds.) Andersson, H. & Carelli, P. & Ersgård, L. Lund Studies in Medieval Archaeology 19/Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter nr 24.
 - Hodges, R. 1982. *Dark Age Economics. The origins of towns and trade A.D. 600-1000.*
 - Jørgensen, B. 1963. Kommissionshandel. *Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid.* Bd VIII.
 - Klackenborg, H. 1992. *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige.* Lund Studies in Medieval Archaeology 10.
 - Lundberg, E. 1940. *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000-1400.*
 - Lunden, K. 1972. *Økonomi og samfunn. Synspunkt på økonomisk historie.*
 - Lundström, S. 1976. Båtdetaljer. *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi.* (red.) Mårtensson, A. W. Archaeologica Lundensia VII.
 - Madsen, P. K. 1994. Byarkæologiens genstandsfund. Kilder til handels- og innovationshistorie, social-topografiske ledetyper eller blot dagliglivets tilfældige affald? *Danmark i senmiddelalderen.* (eds.) Ingeman, P. & Jensen, J. W.
 - Malinowski, B. 1922. *Argonauts of the Western Pacific.*
 - Matthiessen, H. 1927. *Middelalderlige byer. Beliggenhed og baggrund.*
 - Mauss, M. 1925 (1970). *The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies.*
 - Molander, M. 1976. Redskap för handel. *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi.*

- Mårtensson, A. W. (ed.). *Archaeologica Lundensia VII*.
- Mårtensson, A. W. & Wahlöö, C. 1970. *Lundafynd. En bilderbok*. *Archaeologica Lundensia IV*.
- Mårtensson, A. W. (red.). 1976. *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi*. *Archaeologica Lundensia VII*.
- Nilsson, T. 1987. *Tunnan - containerns föregångare. I: Kulturen 1987. Årsboken till medlemmarna*.
- Orduna, J. O. 1995. *Middelalderlige klædeplomber: blyplomber fra klæde importeret til Danmark indtil 1600*. Speciale i Middelalder-arkæologi. Aarhus universitet 1988.
- *The Oxford English Dictionary*. Second edition. Volume XVIII. Oxford 1989.
- Polanyi, K. 1957. *The Economy as Insituted Process. Trade and Market in the Early Empires*. (eds.) Polanyi, K.; Arensberg, C. M. & Pearson, H. W.
- Polanyi, K. 1977. *The livelihood of man*.
- Renfrew, C. & Bahn, P. 1991. *Archaeology. Theories, Methods and Practice*.
- Roesdahl, E. 1995. *Handel og middelalderarkæologien – et debatoplæg. I: By, marsk og geest 7. Årsberetning 1994*.
- Roslund, M. 1995. *Tools of Trade. Spatial Interpretations of Trade Activities in Early Medieval Sigtuna. Thirteen Essays on Medieval Artefacts. Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1993-1994*. New Series Vol. 10.
- Sabloff, J. A. & Lamberg-Karlovsky, C. C. (eds.). 1975. *Ancient Civilization and Trade*.
- Scarre, C. & Healy, F. (eds.). 1992. *Trade and Exchange in Prehistoric Europe. Proceedings of a Conference held at the University of Bristol, April 1992*.
- Schüick, A. 1926. *Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*.
- Schäfer, D. 1927. *Das Buch des Lübeckischen Vogts auf Schonen*. Beilage II.
- Skeat, W. W. 1910. *An Etymological Dictionary of the English Language*.
- Stjerna, K. 1909. *Lund och Birka. Historisk tidskrift för Skåneland*. Band 3. Häfte 4-6.
- Thurborg, M. 1989. *Värde och valuta. Betalningsmedel under järnålder och tidig medeltid. Medeltidens födelse*. Andrén, A. (red.). *Symposier på Krapperups borg I*.
- *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaft in Göttingen 1985-89.
- Wahlöö, C. 1987. *Klädesplomber – delar i emballage? Kulturen 1987. Årsboken till medlemmarna*.
- Weibull, L. 1917. *Den skånska kyrkans äldsta historia. I: Historisk tidskrift för Skåneland*. Band 5. Häfte 4-5.
- Yrwing, H. 1965. *Landsköp. Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid*. Band X.

Källor till det förflutna

Om textens och tingens källvärden förr och nu¹

Ola W. Jensen

Abstract

Past and present view of texts and objects as sources to the past

Our predominating sources to the past are texts and objects. They are not equally valued in the interpretational work done by archaeologists. Texts are seen as a more superior source than objects. This is perhaps most obvious within historical archaeology, where both are used. Recently, material culture has been viewed as text, which archeologists may 'read'. According to the author, this is footing. In this article the author discusses the relationship between texts and objects as sources by putting them in a historical perspective, starting way back in the Middle Ages.

Inledning

Historisk arkeologi handlar som bekant om att via text och ting söka kunskap om människan i det förflutna. Eftersom historisk tid per definition begränsas av den litterära användningen har texten blivit den främsta markören för vilket tidsdjup man som historisk arkeolog skall röra sig i (Andrén 1997, s 11ff). Det är alltså texten, inte tingen, som främst definierar och karakteriserar den historiska arkeologins verkningsområde

och gränser. Men texten dominerande roll har flera nyanser. Historikern arbetar som bekant med litterära urkunder och sällan eller aldrig utifrån materiella dito. Det man bör veta om historisk tid anses rymmas inom dessa källor. Samma forskningsideal har under lång tid dominerat den historiska arkeologin. Arkeologin har därför mer eller mindre betraktas som ett komplement till de skrivna källorna, ett förhållande som Anders Andrén kommit att kalla för just 'komplementstanken' (Andrén 1997, s 41f).

Tingens roll inom historisk arkeologi har främst varit att fungera som utfyllnad åt de skriftliga källorna, att bekräfta men i vissa fall även förkasta den skriftliga vittnesbörden. Med texten som primär källa har tingen aldrig riktigt fått något självständigt källvärde inom den historiska arkeologin. Detta hierarkiska förhållandet mellan ting och text har som jag nedan kommer att diskutera en egen och ganska obemärkt historia. Under de senaste årtionden har emellertid en del förändringar inträffat vad gäller synen på källmaterialet vilket bland annat resulterat i att tingens status som urkund inom historisk arkeologi har ökat. Det finns därför de som idag vill se till motsägelser mellan den materiella kulturen och de skriftliga källorna, och till och med de som helst vill ställa de senare lite åt sidan (Andrén 1997, s 45).

Frågor man osökt ställer sig är hur förhållandet mellan ting och text egentligen är, vad detta förhållande grundar sig på och varför detta förhållande över tid har förändrats. Jag har inom ramen för denna artikel tänkt ägna mig lite åt dessa frågor, dvs. försöka utröna varför texten som urkund kommit att betraktas som mer värd än tingen, men även varför detta under senare tid kommit att ifrågasättas. För att om möjligt kunna närma mig dessa frågor har jag valt att göra en historisk reflektion över texten respektive tingens roll som urkund till det förflutna, fram till 1980-1990-talets 'postmoderna' tänkande.

Textens disciplinering av intellektet

Vi behöver inte leta länge för att hitta det skrivna ordets auktoritet. I vårt juridiskt specialiserade samhälle är som bekant skriftliga avtal giltiga medan de muntliga i de flesta fall inte är det. Främst är det textens meningsbevarande förmåga som gör den så attraktiv. Men, som Walter Ong skriver: "Skriften kan aldrig klara sig utan det muntliga uttrycks sättet" (Ong 1991, s 20). Detta torde vara en självklarhet med tanke på att skriften egentligen inte är något annat än en teknologisering av det muntliga ordet (Andrén 1997, s 14). I vilket fall så har texten som urkund vid tolkning och reflektion en fördelaktig position gentemot såväl det talade ordet som tingen. Och, vågar jag påstå, så har det i princip varit ända sedan texten började disciplinera det västerländska intellektet.

I primärt talspråkiga samhällen, vilket ju vårt eget till stor del länge var, är förhållandet naturligtvis annorlunda. Ord är flyktiga och försvinner i samma takt som de sägs. Det enda som återstår är i bästa fall minnet av dem. Att minnas ord och händelser är därför av största vikt inom illiterata samhällen vilket gör denna förmåga till en högt uppdriven konst (Hannerz 1983, s 190ff, Lyttkens 1985, s 98). Ordets flyktighet innebär samtidigt att man i vår mening inte kan ansamla och arkivera kunskap i dess bokstavliga mening. Detta innebär samtidigt att det utifrån ett traditio-

nelltvetskapligt perspektiv blir svårt att kunna ta ett analytiskt helhetsgrepp om större frågor som kräver jämförelse mellan olika delar. Det handlar därför främst om att tradera, vidareföra redan etablerad kunskap, och inte om att analysera och skapa ny kunskap.

Men, man glömmer lätt att minnesgods inte enbart vilar tryggt när den väl blivit transformerad till skriven text. Mening och innebörd kanaliseras även till andra materiella former i vilket tingen runt omkring oss spelar en avgörande roll. Kognitivt innebär detta att ordnandet av den materiella sfären hjälper oss att hålla reda på vad vi skall och bör komma ihåg: "The world of objects, as material culture, is therefore the tangible record of human endeavour, both social and individual" (Radley 1990, s 48). Vissa ting kan dessutom tillskrivas speciella värden och meningsinnehåll utifrån förhoppningen att detta skall vara bestående: "As part of that endeavour certain objects are marked out intentionally as things which will help their makers - or those who come after them - to remember an event, activity or principle" (Radley 1990, s 48). Det är inte enbart i brist på skrivkunskap man klär tingen i mening och värden man vill komma ihåg. Detta gäller all sociomateria i alla samhällen, även vårt eget. Däremot verkar det som om man är mer medveten om tingens meningsbevarande kraft i illiterata samhällen än exempelvis vårt eget.

Med att skrivkonsten etablerades i vårt västerländska samhälle växte nya

förhållningssätt till världen och kunskapen om den samma fram. Det skrivna ordets överlägsenhet gentemot det talade blir kanske som mest tydligt när man betänker dess arkiverande förmåga och därmed möjlighet till reflektion. Det säger ju sig själv att analys och kritisk jämförelse blir enklare när man direkt kan jämföra olika uppgifter som svart på vitt ligger framför den som skall tolka. Istället för att tradera kunskap blev det fråga om att jämföra den. Skillnader och direkta motsättningar blir tydliga först när man har något att jämföra med. Det är därför inte konstigt att skriftspråkskulturer blir mer tolkningsmedvetna än de primärt talspråkiga (Lyttkens 1985, s 99). Detta varken bör eller skall ses utifrån termer av bättre eller sämre, utan enbart som två skilda sätt att förhålla sig till sin omvärld och kunskapen om den samma.

Under reformationens dagar började en lite mer allmän kunskap om skrivkonsten växa fram. Inte minst hjälpte boktryckarkonsten till med att skapa en större tillgänglighet för skrifter, vilket med den ökade undervisningen var en grundförutsättning för kunskapens spridning. Men det var inte förrän under 1800-talet och framförallt under vårt eget århundrade som det blev fråga om en mer allmän bildning i denna konst, främst via skolans försorg. Men skriv och läskunnigheten fanns naturligtvis även etablerad innan reformationen. Under större delen av medeltiden var det främst inom klostren man satt inne med denna kunskap, och där man även bedrev den tidens undervisning (Lind-

roth 1997, s 15-71). Vad det då primärt handlade om var emellertid inte att skriva ned egna tankar och idéer utan att kopiera och skriva av äldre auktoritativa skrifter, främst av teologisk karaktär. Att skriva var därför det samma som att kopiera redan etablerade texter, inte att producera ny och tidigare oläst dito. Traderingen, som ju var vanlig inom den muntliga traditionen, fortsatte därmed varför skrivkonsten då inte hade den betydelse den har idag. Även att läsa var annorlunda än vad det många gånger är för oss. Istället för att som vi främst läsa under tystnad var det närmast en regel att ägna sig åt högläsning. Skriven text skulle helt enkelt förstås under verbala - talade - former, såväl privat som kollektivt: "Skriftspråket var ett sorts tal och ett sätt att minnas de gamla auktoriteternas i skrift fångade tal" (Lyttkens 1985, s 97). Att läsa handlade alltså främst om att forma om skriven text till talade ord vilket visar på att deras inbördes status var ganska likvärdig.

Men nya tider stod för dörren och snart skulle det skrivna ordet inta en högre position. Med att skrivkonsten blev allt mer vanlig, främst inom de övre samhällsklasserna, kom den att forma om människans organisering och strukturering av kunskap och förståelse:

Skriftkulturen påtvingar sina medlemmar en medvetenhet om kunskapens organisation och systematik eftersom "spåren" är meningslösa om de inte organiseras. Arkiv, bibliotek, register och mycket annat är ett resultat av detta. Vi

skulle överhuvudtaget inte kunna ha en vetenskapernas, romanens eller diktens historia utan skriftspråket (Lyttkens 1985, s 98f).

Kanske är det mot denna bakgrund vi skall förstå den franska filosofen Michel Foucaults iakttagelser om förändring i sättet att strukturera och organisera kunskap och förståelse som inträffade vid renässansens slut. I sin bok *The Order of Things* (Foucault 1990) menar Foucault att under det förklassiska epistemet, som är synonymt med renässansen, blev världen och dess innehåll uppfattad som en sammanhängande helhet, varför kunskapen blev strukturerad utifrån analogi och likhets- och motsättningsprincipen. Bakom all kunskap fanns dessutom Gud varför den omgivande världen blev betraktad som tecken skapade utav honom. Kunskap och förståelse var därför det samma som att tolka dessa tecken.

Under förra halvan av 1600-talet kom emellertid principen för kunskap och förståelse att mutera och det klassiska epistemet tog istället vid (Foucault 1990, s 276). Analogiprincipen fick därmed ge vika för ett analytiskt tänkande. Istället för att som tidigare finna fram till likheter mellan kunskapsobjekten, började man att skilja dem åt och ordna upp dem, för att på så vis komma åt deras egna unika egenskaper (Foucault 1990, s 328). Inte minst kom detta att påverka hanteringen och klassificeringen av de antika tingen (Svestad 1995). Kanske var det på grund av skriftens/textens ökade användning som detta

skedde! Det ligger i vart fall nära till hands att tolka det ökade intresset för reflektion utifrån detta perspektiv.

Hur det än förhöll sig med detta kom skriftanvändningen att få en mycket stor betydelse för hur man organiserade kunskap och förståelse. Ja, den hade länge till och med en sådan auktoritet att den i sig själv stod för själva sanningen om människan och världen. När det gällde kunskapen om naturen avtog detta, till förmån för empirismen, under loppet av under 1600-talet. Men, och vilket är högst väsentligt för detta sammanhang, när det gällde kunskapen om det förflutna kom skriften/texten att dominera enda fram till sekelskiftet 1800!

Tingens och textens gudomliga hierarki

Enligt den traditionellt kristna uppfattningen talade Gud till människan via Bibeln. Det var genom vissa utvalda personer som Gud låtit förmedla sina ord som sedan transformerades ned till text. Gud kom som bekant mycket länge att betraktas som alltings skapare. Det var genom hans handlingar och försorg som allting blivit inrättat och fött. Naturligtvis var det även han som hade inrättat och format alla de lagar som människan och naturen lydde under, varför kunskap länge var det samma som att finna dennes gudomliga och vist inrättade plan. Mycket av hans visdom och skapelseverk stod beskriven i hans egen bok, dvs. Bibeln. Så länge hans

ord antogs beskriva 'så som det egentligen var' betraktades den som ett direkt fönster mot verkligheten. Denna uppfattning om Bibeln och dess ords auktoritativa ställning, biblicism, växte fram redan under skolastiken (Cöster 1989, s 86). Men det var först med reformationen som biblicismen på allvar tog fart, inte minst under Jean Calvins och Marthin Luthers inverkan. Ett resultat av detta var att man blev i det närmaste bokstavstroende under denna tid. Detta fick naturligtvis sin legitimitet via Bibeln själv där man kunde läsa att:

I begynnelsen var Ordet, och Ordet var hos Gud, och Ordet var Gud. Detta var i begynnelsen hos Gud. Genom det har allt blivit till, och utan det har intet blivit till, som är till (Evang. enl. Johannes 1:1-3).

Denna position som det skrivna ordet kom att inneha har av den finska filosofen Georg Henrik von Wright kommit att kallas för 'Ordets auktoritet' (von Wright 1994, s 24f, 66ff). Men det var inte enbart Bibeln, Guds uppenbarade Ord, som kom att tolkas som bokstavligen sann. Även andra auktoritativa författare fick en liknande status. Inom skolastiken, som byggde på en blandning av aristotelisk filosofi och kristen teologi, hade man en stark auktoritetstro varför kunskap främst byggde på vad dessa auktoriteter hade skrivit, och inte så mycket på empiri och experiment (Eriksson & Frängsmyr 1971, s 39ff, 65). Inte minst fick detta, som vi kommer att få se, avgörande konsekvenser för hur man kom att uppfatta forntiden.

I mitt avhandlingsarbete arbetar jag bland annat med att se till hur forntidsuppfattningen i Sverige över tid har förändrats och hur detta tagit sig i uttryck (Jensen 1997a; 1997b, s. 87; under utgivning). En viktig del i detta arbete innebär att se till förändringen i valet av källor. Ända fram till göticismens nedgång, som inföll med 1600-talets slutskede, var Bibeln-Skapelseberättelsen den främsta av alla urkunder till den svenska forntiden. Näst i tur stod länge Jordanes bok *Getica* som beskriver goterna ursprung och historia och som kom att vävas in i den storsvenska forntidsuppfattningen (Jensen 1997a). Till dessa fogades även en rad andra författare som även de tolkades bokstavligen. Med 1700-talet växte så en mer kritisk historieforskning fram och många källor som tidigare varit högt aktade föll ifrån. Trots detta fortsatte källan till forntiden att fram till slutet av 1700-talet att främst utgöras av det skrivna ordet.

Hur förhöll det sig då med tingen, vilket källvärde hade dessa? Under 1600-talet fanns som bekant ett relativt stort intresse för antikviteter och fornlämningar vilket inte minst resulterade i 1666 års svenska fornminneslag. Vad som definierades som antikviteter utgjordes främst av texter av olika slag, som mynt, runor, dokument, osv. Så småningom kom även ting som gravar och en del artefakter att inbegripas i begreppet (Lindroth 1997, s 244). Men, och vilket är av största vikt i detta sammanhang, man såg inte att dessa lämningar i sig själva

gav någon större kunskap om det förflutna. Istället fick de sin innebörd och förklaring via texten. Dessutom blev många av de ting vi idag ser som fornsaker inte ens betraktade som mänskligt skapade. Dels kunde de få en naturlig förklaring, som flintyxor som länge sågs som resultatet av åsknedslag (åskviggas), eller en mer eller mindre övernaturlig innebörd, som de storstensgravar vi hittar i Skåne, Bohuslän och Falbygden, som man länge trodde jättar och dvärgar hade byggt.

Det var alltså texten som gav förklaring åt forntiden och de ting som man relaterade till denna. Man hade därför vad som kommit att kallas för *ett litterärt antikvitetsbegrepp* (Hildebrand 1937, s 7). Den dåvarande rikshistoriografen Jonas Hallenbergs ord från början 1800-talet sammanfattar väl det tolkningsvärde tingen länge kom att ha när han skriver att; "Det är allmänt erkänt, och måste erkännas, att historiska kunskaper äro källan till de antiqvariska, och ingalunda tvärtom." (Hildebrand, s 217) Ett bra exempel på detta är den gravkronologi som Verelius (Verelius 1664), Samuel von Pufendorf (Pufendorf 1738, s 12f) och Johan Loccenius (Loccenius 1728, s 273ff) under 1600-talet, och under nästkommande århundrade bland andra Jacob Wilde (Wilde 1738, s 98f) och inte minst Olof von Dalin (von Dalin 1747, s 53, 111f, 193) kom att använda sig av: kummel-, bränn- respektive högåldern. Det är naturligtvis lätt att tro att de alla grundade denna kronologi utifrån egna iakttagelser och

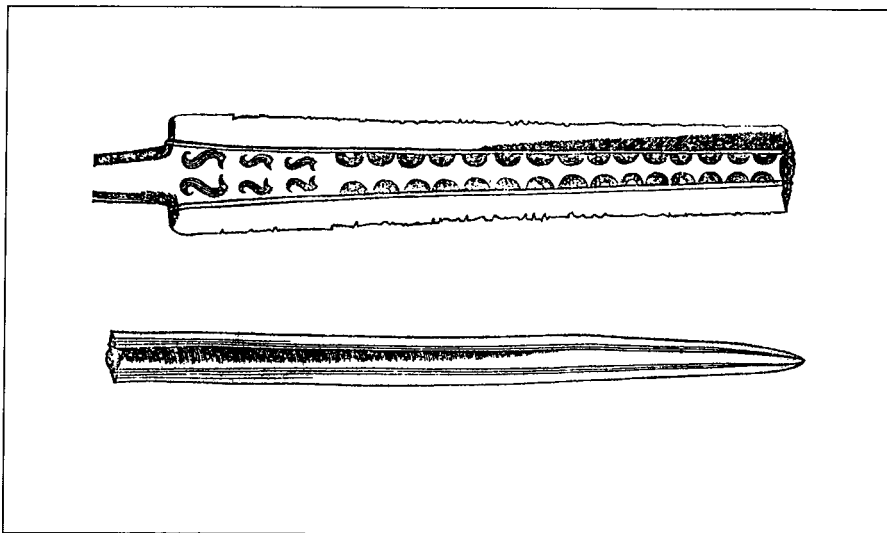

Fig. 1. Koppar(brons)svärd som av O. Rudbeck relaterades till "Koppar-Åldern". Ur Rudbeck 1947, s 109.

fältarbeten. Men så var det inte. Istället fick de detta uppslag från Snorre Sturluson i Prologen till Ynglingatal, Heimskringla. Där kan man nämligen läsa att:

Den första tiden kallas brännåldern. Då skulle man bränna alla döda män och resa bautastenar efter dem, men sedan Frey hade blivit lagd i hög i Uppsala gjorde många hövdingar lika ofta högar som bautastenar till minne av sina döda släktingar. Och sedan danakungen Dan den storsvulne lätit göra sig en hög och lätit sig bäras dit när han dog, med kungaskrud och stridsrustning och med sin häst med allt seltyg och andra ägodelar, lät många av hans ättmän göra likadant. Då började högåldern i Danmark, men bland svear och norrmän varade brännåldern länge än (Sturluson 1994, s 21f).

Naturligtvis kunde man inte förbise landets alla megalitgravar (stor-

stensgravar) varför även dessa måste placeras in i tid. Ytterligare ett exempel på det litterära antikvitetsbegreppet hämtar jag från Olof Rudbeck. Runt sekelskiftet 1600-1700 skrev Rudbeck sin berömda *Atlantican*. I den kom han bland annat att använda sig av en kronologisk indelning som främst byggde på Hesiodos arbete *Verk och dagar*. Där delade Hesiodos in historien utifrån olika metallers upplevda värde: såsom guldåldern, silveråldern, kopparåldern och järnåldern. Med dessa metaller som utgångspunkt ville Hesiodos visa på hur historien genomgick en försämring, varför kronologin inte var ämnad att visa på skillnader i materiell användning över tid. Utan till synes några som helst empiriska iakttagelser eller undersökningar kom Rudbeck bland annat att relatera några kopparsvärd och -yxor (egentligen gjorda av brons) till en av dessa åldrar - "Koppar-Åldern" (Rudbeck 1947, s 156). Med andra

ord ännu ett exempel på hur de anti-kvariska tingen fick sin historiska innebörd med hjälp av texten (fig. 1).

Det litterära antikvitetetsbegreppet och en forntidsuppfattning som primärt byggde på skriftliga källor kom att dominera fram till sekelskiftet 1800. Intressant i sammanhanget är att till skillnad mot människans historia började man under 1700-talet att förstå jordens historia, som Toulmin och Goodfield skriver, genom "tingens egna vittnesbörd". Detta innebar att man genom fältarbeten och direkta iakttagelser skapade en kunskap om hur jorden kommit att (om-)formas till vad den blivit. Detta istället för att i första hand förlita sig på vad som stod i auktoritativa texter som Bibeln (Toulmin & Goodfield 1966, s 156ff). Det bör dock noteras att trots att texten fortsättningsvis under 1700-talet utgjorde den främsta urkunden till mänsklighetens historia började man under påverkan av empirismen och det naturvetenskapliga forskningsidealet att, som Kilian Stobaeus, mer systematiskt studera de antikvariska tingen (Hildebrand 1937, s 66).

Runt sekelskiftet 1800 var det många historiker och forntidsforskare i Norden som beskrev forntiden som "förlorad", "höljd i dimma" eller rent av "försvunnen". Om den var ett par år eller några tusen år äldre än vår tideräkning hade man emellertid ingen aning om. Vad som hade hänt var att man börjat förstå att forntiden var betydligt äldre än vad skriften/texten kunde redogöra för. Det fanns med andra ord en tid före den och som man inte hade en aning om hur gam-

mal den var eller hur den såg ut. Till denna tid förstod man att många antikviteter hörde. För att nå kunskap om denna period började man att vid sidan av texten även läsa tingen, och via form och stil började man så småningom förstå deras ursprung och sammanhang. En pionjär inom detta var fornforskaren Nils Henric Sjöborg som 1797 skrev att:

En historia utan fornkänedom är en samling af berättelser utan bewis, en byggnad utan grund. Antikviteterne äro således af största nytta för en häfde-teknare: de uplysa hans gång, rätta hans willfarelser och bestyrka hans uppgifter (Sjöborg 1797, s 33).

Ännu så länge var tingen enbart "af största nytta" för att "bestyrka hans (fornforskarens) uppgifter". Att helt förlita sig till tingen var man ännu så länge inte riktigt beredd att göra. Men, trettio år senare var detta förändrat i.o.m att C. J. Thomsen lanserade sitt treperiodssystem, en kronologi bestående av sten-, brons- och järnålder. En ny forntid var därmed konstruerad och som enbart byggde på betraktelser av tingen. Man fick därmed vad som kommit att kallas för ett *empiriskt antikvitesbegrepp* (Hildebrand 1937, s 7).

Som vi ser innebar 1800-talet en förändring vad gäller källornas hierarki. Tingen kom att ersätta texten vad gällde kunskapen om forntiden varför begreppet "förhistoria", dvs. tiden före det skrivna ordet, myntades. En som tidigt använde detta begrepp var natur- och fornforskaren

Sven Nilsson. Runt 1840 skrev han att:

Med Skandinaviens Ur-Invånare förstår jag icke blott de första människor, som inflyttat eller ursprungligen funnits i landet, utan alla dem, som lefde här under hela den tid som föregick Historiens; jag förstår således dermed Skandinaviens förhistoriska folk (Nilsson 1991, s 17).

Men, detta innebar inte att tingen hade erhållit samma position som texten. Den senare kom alltjämt att inneha första plats när den väl fanns representerad. Inte minst är detta tydligt i fallet med den historiska arkeologin där tingen ses som komplement till den skriftliga urkunden. Men under de senaste årtiondena har något inträffat som fått hierarkin mellan tingen och texten att något modifieras!

Textualiseringen av tingen

Sedan början av 1980-talet har som bekant arkeologin kommit att befruktas av språkvetenskapliga teorier (strukturalism, poststrukturalism och konstruktivism). Och, vågar jag påstå, det är på grund av detta som frågan kring den historiska arkeologins källmaterial, och förhållandet mellan ting och text, blivit ett lite mer allmänt diskussionsämne (Andrén 1988; 1997, s 42ff; Wienberg 1988; Christophersen 1992). En liknande diskussion finns som bekant även inom förhistorisk arkeologi vars källmaterial endast utgörs av materiella lämningar. Inspirerad av språkvetenskap-

lig/lingvistisk teoribildning, med föregångare som Ferdinand de Saussure (Saussure 1970) och Claude Lévi-Strauss (Lévi-Strauss 1963; 1969; Leach 1969; Hastrup 1975; Descombes 1988), har tingen kommit att betraktas som likvärdig en text (Hodder 1985; 1986; 1990; 1991; Shanks & Tilley 1987; 1989; Tilley 1989; Jensen & Karlsson 1998). Tingen betraktas därför som symboler/tecken vars värde beror på kollektiva och kulturella konventioner. Men, tingens, liksom ordens, semiotiska betydelse är i grunden beroende av i vilket sammanhang den återfinns, dvs. med vilka andra ting och i vilken social miljö den uppträder och därmed varseblivs. Inom det strukturella spelet är dess innebörd liksom det skrivna eller sagda ordet därför beroende av i vilket sammanhang - kontext - den ingår. Utifrån detta kontextuella perspektiv har det blivit arkeologens jobb att försöka se bakom tingen för att därigenom komma åt de dolda regler som i ett förhistoriskt material en gång i tiden skapade mening åt människan. Tingen har alltså tack vare språkvetenskapliga teorier inom postprocessuell arkeologi, kommit att betraktas som likvärdiga en text. Och, skulle jag vilja hävda, det är just denna likställdhet som gjort att tingens status i förhållande till texten har ökat!

Hur förhöll det sig då tidigare, inom den sk. processuella arkeologin? Under mer analytiskt-matematiska förhållanden är källvärdet mer avhängig av 'objektens' mätbarhet. Det naturvetenskapliga vetenskapsidealet inne-

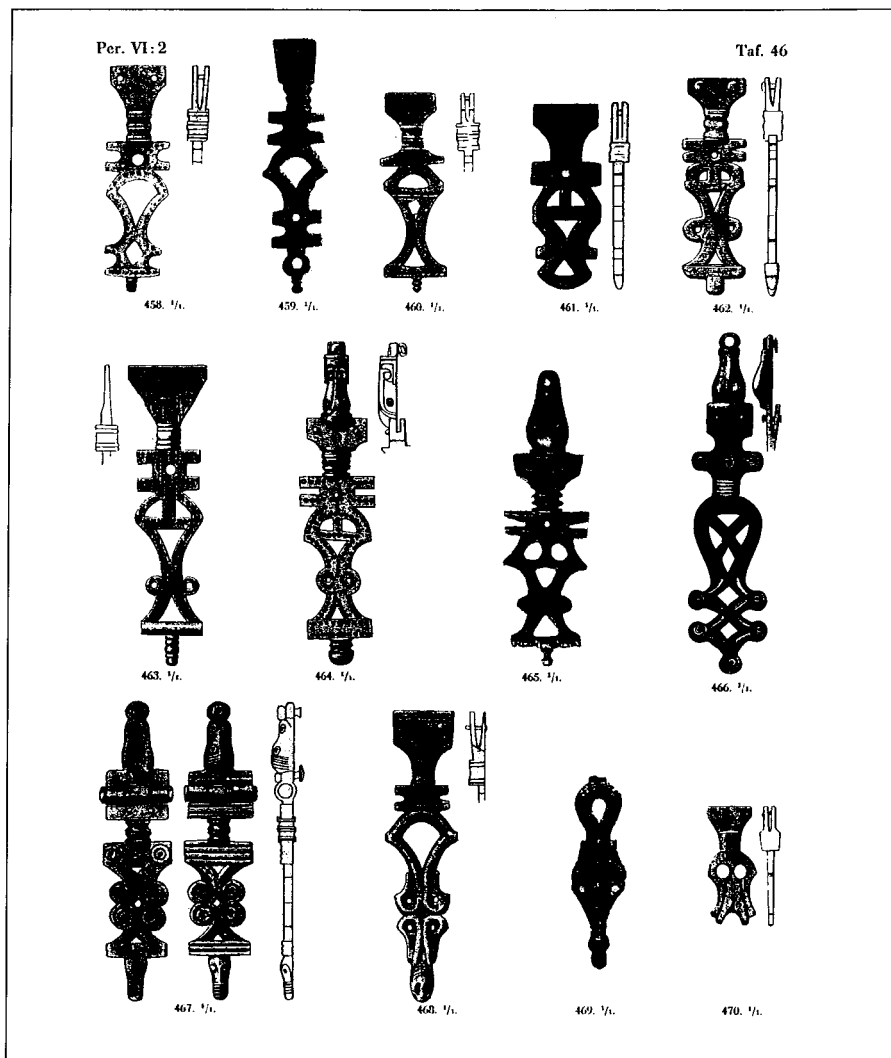

Fig. 2. Ur Nerman 1935.

bär att kunna reducera ned forskningsobjekten till siffror för att därmed göra dem jämförbara med andra objekt (Andersson 1982 för diskussion). Det är alltså inte objektens kvaliteter man ser till utan dess kvantiteter och förmåga till jämförelse. Ju fler man har att jämföra med och ju noggrannare siffror analysen kan visa på, ju bättre är det. Naturligtvis för detta

med sig att tingens egna och individuella källvärde i princip är lika med noll. Det säger sig självt att betraktelsen av tingen blir annorlunda om man *mäter* istället för *läser* dem (fig. 2-3)! Detta kan jämföras med perioden innan den processuella arkeologin, den kulturhistoriska, som ju i de flesta fall sökte den historiskt unika innebörden (Andrén 1997, s 112ff, 133ff).

Table 1 Schematic model of culture group 'G' illustrating the polythetic structure of the six regional cultures constituting the group

Specific artefact-type	Variant state	Cultural assemblages					
		1	2	3	4	5	6
Type	State						
A	A ₁	X	x	—	X	—	X
	A ₂	x	X	x	x	X	X
	A ₃	x	—	X	X	x	—
B	B ₁	X	—	—	—	x	X
	B ₂	x	X	—	x	X	—
C	C ₁	X	—	x	—	X	X
	C ₂	—	X	x	X	X	—
	C ₃	—	x	X	X	—	X
D	D ₁	X	—	x	X	X	X
	D ₂	x	X	—	X	x	X
E	E ₁	X	—	X	—	X	x
	E ₂	—	X	X	x	—	X

Fig. 3. Ur Clarke 1968, s 306.

Tingen hade då ett högre kvalitativt värde vilket inte minst kom till uttryck i de många avbildningar man gjorde av arkeologiska artefakter. Dessa kom ju som bekant att under 1950-1960-talet att ersättas av tabeller och statistik!

Det paradoxala i sammanhanget är emellertid att samtidigt som tingens källvärde i förhållande till texten har ökat så har förtroendet för dem båda som urkunder för många 'post-moderna' arkeologer minskat! Utifrån en strukturalistisk och konstruktivistisk tolkning är verkligheten skapad/konstruerad och konstituerad via språket. Detta medför att även förståelsen och uppfattningen av det för-

flutna i det närmaste är språkligt determinerad. Till skillnad mot strukturalismen menar man från poststrukturalistiskt håll att det inte finns något dominerande språkligt centra som reglerar och kontrollerar förhållandet mellan det betecknande och det betecknade. Deras förhållande är tvärt om och i allra högsta grad instabilt, varför språket snarare bör ses som ett fritt spel utan någon fast mening mellan subjektet och den omgivande världen (Sarup 1988; Derrida 1991). Språket visar därför inte på en 'verklighet', utan snarare på tillfälliga och hela tiden muterbara 'verkligheter'. Under dessa omständigheter finns det följaktligen ingen universell och allomfattande förståelse. Istället

bör dessa 'Stora berättelser' förstås som mytliknande berättelser åkallad som retorisk arsenal vid anspråk på auktoritet och trovärdighet (Alvesson & Sköldberg 1994, s 223ff). Detta medför således att varken språkets, textens eller tingens betydelse i grunden är stabila varför ingen av dem kan eller bör ha företräde i ett tolkningsarbete av en svunnen tid! Trots detta verkar det som om skriften/texten alltsedan den kom att etableras har haft ett företräde gentemot tingen, en position den enligt min mening lär inneha så länge den finns representerad i våra medvetanden.

Sammanfattning

I denna artikel har jag försökt visa på hur och varför det finns en avgörande hierarkisk skillnad mellan tingen och texten vid tolkning av det förflutna. Att den senare dominerar över den förra är naturligtvis ingen hemlighet och är kanske som tydligast inom historisk arkeologi som ju begagnar sig av båda dessa urkunder. Denna 'komplementstanke' har emellertid på senare tid kommit att ifrågasättas varför tingen källvärde ökat. Men varför är det på detta vis och varför har texten så länge framstått som den klart överlägsna källan av dem båda?

Enligt min bedömning innebar skrivkonstens framväxt och spridning att kunskap och förståelse mer än tidigare blev mål för reflektion. Istället för att tradera kunskap blev den i och med ett ökat analytiskt tänkande synad och bedömd på ett sätt som tidi-

gare var omöjligt. I detta sammanhang spelade arkivering, via texten, en avgörande roll. Texten kom därmed att disciplinera intellektet och kom länge att betraktas som bokstavligen sann. Grunden till denna bokstavstroende inställning låg i att Bibeln länge betraktades som absolut sann, ett sanningsanspråk som även andra auktoritativa texter och författare kom att erhålla - skolastiken.

Inom naturvetenskapen kom empirismen under 1600-talet att något förta den determinerande innebörd som texten hade. Men inom historie- och forntidsforskningen var det alltjämt texten som talade om 'hur det en gång var'. Även de antikvariska tingen fick sin förklaring via texten, ett förhållande som trots ett ökat intresse för empirismen och det naturvetenskapliga forskningsidealet höll i sig under 1700-talet. Så vid sekelskiftet 1800 försvann förståelsen av forntiden, och man visste inte längre hur den kunde ha sett ut eller hur gammal den var. Vid sidan av texten började man så att gå till tingen själva som nu via form och stil började att tala om sitt ursprung. Tingen kom snart att erhålla första plats som urkund till forntiden. Men detta berodde enbart på att texten inte längre räckte till för att täcka in hela historien, varför textens källvärde fortsatte att dominera över tingen. Och så har det också varit fram till för några årtionden sedan då tingen kom att likställas med en text vilket ökade deras position. Idag har därför tingen för många kommit att inta en mer jämlik plats som urkund gentemot texten. Det paradoxala är

emellertid att samtidigt som deras respektive källvärde har blivit mer likställda så har förtroendet för dem båda minskat! Detta eftersom man kommit att tvivla på deras förmåga till cementering av ett meningsinnehåll. Snarare är det så att deras mening hela tiden är flyktig, otydlig och mångfacetterad varför 'sanningen' aldrig kan isoleras.

Ola W. Jensen innehar tjänst som doktorand vid Institutionen för arkeologi, Göteborgs Universitet.

Noter

I. Artikeln har, med några få ändringar, även publicerats i *Arkeologen* Årg. 4 Nr. 1 1998, under titeln "Källornas hierarki - tankar kring tingens och textens roll i det historik-arkeologiska tolkningsarbetet".

Litteratur

- Alvesson, M & Sköldberg, K. 1994. *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod.*
- Andersson, S. 1982. *Positivism kontra hermeneutik.*
- Andrén, A. 1988. Ting och text. Skisser till en historisk arkeologi. *META* 1988:1-2.
- Andrén, A. 1997. *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna.*
- *Bibeln.* Den heliga skriften. 1979.
- Christophersen, A. 1992. Mellom tingenes tale og tekstenes tyranni. Om faglig identitet og selvforståelse i historisk arkeologi. *META* 1992:2.
- Clarke, D. L. 1968. *Analytical archaeology.*
- Cöster, H. 1989. *Kyrkans historia och historiens kyrka.*
- Dalin, O. v. 1747. *Svea rikets historia. I från des begynnelse til våra tider.* Första delen.
- Derrida, J. 1991. Struktur, tecken och spel i humanvetenskapernas diskurs. I Entzenberg C & Hansson C (red) *Modern litteraturteori.* Del II.
- Descombes, V. 1988. *Semiologi. Modern fransk filosofi 1933-1978.*
- Eriksson, G & Frängsmyr, T. 1971. *Idéhistoriens huvudlinjer.*
- Foucault, M. 1990. *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences.*
- Hannerz, U. 1983. *Över gränser. Studier i dagens socialantropologi.*
- Hastrup, K. 1975. Fransk strukturalism. I Hastrup K. m fl (red). *Den ny antropologi.*
- Hildebrand, B. 1937. *C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816-1837.* Del I. Tiden till 1826. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar 44:1.
- Hodder, I. 1985. Postprocessual Archaeology. I Schiffer, M.B (red) *Advances in Archaeological Method and Theory.*
- Hodder, I. 1986. *Reading the Past.*
- Hodder, I. 1990. The contextual analysis of symbolic meanings. *The archaeology of contextual meanings.*
- Hodder, I. 1991. *Archaeological theory in Europe.*

- Jensen, O. 1997a. Historiska idéer om det forntida Sverige. I Norén K et al (red.). *Vad menar dom egentligen? Från bondejargong till forskarretorik*. Humanistdag-bok nr10. Göteborgs Universitet.
- Jensen, O. W. 1997b. When Archaeology Meets Clio: A Critical Reflection on Writing the History of Archaeology. *Archaeological Review from Cambridge*. Vol. 14:2.
- Jensen, O. W. 1998. Källornas hierarki- tankar kring tingens och textens roll i det historisk-arkeologiska tolkningsarbetet. *Arkeologen*. Årg. 4. Nr. 1.
- Jensen, O. W. (under utgivning). Gudomlighetens tidevarv: mot en ny förståelse av den äldre göticismen och 1600-talets antikvariska intresse. I Jensen, O W & Karlsson, H (red) *Arkeologiska horisonter*.
- Jensen, O. W. & Karlsson, H. 1998. *Aktuell samhällsteori och arkeologi. Introduktion till processuell och postprocessuell arkeologi*. GOTARC Serie C, Arkeologiska skrifter No. 20.
- Jordanes. 1997. *Getica. Om goternas ursprung och bedrifter*. Översatt av A. Nordin.
- Leach E. 1969. Claude Levi-Strauss - antropologi och filosofi. I *Claude Levi-Strauss och Strukturalismen*.
- Lévi-Strauss, C. 1963. *Structural Anthropology*.
- Lévi-Strauss, C. 1969. *The Scope of Anthropology*.
- Lindroth, S. 1997. *Svensk lärdomshistoria*. Medeltiden, Reformationen.
- Loccenius, J. 1728 (1647). *Swenske och Göthiske Gamle Handlingar*.
- Lyttkens, L. 1985. *Den disciplinerade människan. Om social kontroll och långsiktiga värderingsförskjutningar*.
- Nerman, B. 1935. *Die völkerwanderungszeit Gotlands*.
- Nilsson, S. 1991 (1838-1843, 2:a uppl. 1866). *Skandinaviska Nordens ur-invånare, ett försök i komparativa Ethnografien*.
- Ong, W. J. 1991. *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet*.
- Pufendorf, S v. 1738 (1688). *Inledning til Swenska Statens Historie. Med wederbörlige tilökningar, bewis och anmerkningar försedd af Jacob Wilde*.
- Radley, A. 1990. Artefacts, Memory and a Sense of the Past. I Middleton, D & Edwards, D (red) *Collective Remembering*.
- Rudbeck, O. 1947. *Atlantica III*.
- Sarup, M. 1988. *An Introductory Guide to Poststructuralism and Postmodernism*.
- Saussure, F. 1970. Lingvistikens objekt. I Madsen, P (red) *Strukturalisme. En Antologi*.
- Shanks, M. & Tilley C. 1987. *Social Theory and Archaeology*.
- Shanks, M. & Tilley, C. 1989. Archaeology into the 1990s. *NAR* vol 22. No 1. 54.
- Sjöborg, N. H. 1797. *Inledning til kändedom af fäderneslandets antiqviteter*.
- Sturluson, S. 1994. *Nordiska kungasagor I. Från Ynglingasagan till Olav Tryggvassons saga*.
- Svestad, A. 1995. *Oldsakenes orden. Om tilkomsten av arkeologi*.
- Tilley, C. 1989. Interpreting material culture. I Hodder, I (red) *The meaning of things. Material culture and symbolic expression*.
- Toulmin, S. & Goodfield, J. 1966. *Människan upptäcker tiden. Utvecklingstankens historia*.
- Verelius, O. 1664. *Gothrici et Rolfi Westrogothicae regum*.
- Wienberg, J. 1988. Metaforisk arkæologi og tingenes sprog. *META* 1988:1-2.
- Wilde, J. 1738. *Fordom Sweriges Historiographi Friherren Samuelis von Puffendorff. Inledning til svenska statens historie med wederbörlige tilökningar, bewis och anmerkningar försedd*.
- von Wright, G. H. 1994 (1993). *Myten om framstegen*.

Tekstens tyranni og brysomme konfrontasjoner

Svar til Berglund i META 1998:2

Søbjørg Walaker Nordeide

Abstract

Tyranny of the text and bothersome confrontations

Reply to Berglund's reply (META 1982:2) to Nordeide's article (META 1997:1). This is mainly a try to remove some propositions and misunderstandings in Berglund's reply article, by clarifying some standpoints in the article in META 1997:1.

META 1998:2 bragte en artikkel av Birgitta Berglund som tok opp til debatt enkelte aspekter ved mitt innlegg i META 1997:1, nærmere bestemt min behandling av forholdet mellom skriftlige og arkeologiske kilder. Det er flott at Berglund vil diskutere. Dette kunne også ha blitt en god diskusjon hvis ikke forfatteren både hadde prestert å bomme på min redegjørelse for mine metodiske synspunkter slik de er praktisert i Erkebispegårds-prosjektet, og for hva jeg har kritisert henne for i den nevnte

artikkel. Til alt overmål lykkes hun i å motsi seg selv på flere punkter. Etter som nevnte artikkel bragte en del uriktige påstander på mine vegne, vil jeg prøve å klargjøre mine standpunkt, særlig hvis dette er forårsaket av uklarheter i min artikkel. Alle sitater er hentet fra de nevnte artiklene av Berglund og Nordeide i META.

Under overskriften "Eksemplet Erkebispegården" presenteres et bilde som jeg ikke kan gå god for: "Nordeide forteller at man ved disse utgrav-

ningene brukte skriftlige kilder og bilder som utgangspunkt for de arkeologiske tolkningene i felt." Dette har Nordeide ikke skrevet, og heller ikke ment. Derimot mener jeg at forberedelser til feltarbeidet bør omfatte en kartlegging av viktig, relevant informasjon som finnes allerede, f.eks. arkeologisk materiale, geografiske opplysninger og skriftlige kilder. For å få en best mulig begrunnet tolkning, bør ulike typer kildemateriale aktiveres allerede under den innledende tolkningsprosessen i felt. De ulike eksemplene bør ha vist at tolkningen skjer med utgangspunkt i den til enhver tid rådende kildesituasjon. Jeg forutsetter at forskeren er kompetent, og derved har lært en kritisk og nøktern grunninnstilling i bruken av kildematerialet. Forskeren kan derved veie ulik informasjon mot hverandre, slik at konklusjonen blir trukket på et nøkternt grunnlag, uten sterke følelser for eller imot et spesielt kildemateriale. For en arkeolog er det vanligvis et arkeologisk materiale som initierer forskningen, og som oftes danner dette også "basis" i arbeidet.

Ifølge Berglund mener jeg at "man like gjerne kan ha de skriftlige som de arkeologiske kildene som utgangspunkt for tolkningene". Dette utsagnet forstår jeg slett ikke. Hvordan kan en ha en skriftlig kilde som utgangspunkt for å tolke en annen kilde? Mener Berglund at en lager en tolkning før en har et materiale å tolke, eller kan vi forutsette at det arkeologiske materialet graves fram først for deretter å tolkes?!

Videre siterer hun to av mine utsagn: "En av prosjektets hovedproblemstillinger fra starten har også inneholdt et moment hvor en skal vurdere arkeologiske kilder mot skriftkilder og kart." og "Ved utgravningene i Erkebispegården har vi ønsket å belyse sterke og svake sider ved skriftlige kilder i forhold til arkeologiske kilder". I disse utsagnene finner hun at de arkeologiske kildene står sentralt i den første, mens de skriftlige står sentralt i det andre. Jeg forstår ikke hvordan disse utsagnene kan tillegges en slik vektning av de ulike kildene, og det er uansett ikke ment slik. Jeg vil presisere mine utsagn på følgende måte: Vi har en rekke kilder som forteller om det samme objekt: Erkebispegården. Disse kildene er mer eller mindre egnet til å belyse ulike forhold i gården. Best resultat får vi dersom vi legger all informasjonen sammen, og leser hva vi får ut av dette. Hver kildegruppe må selvsagt brukes med den kildekritikk som er påkrevd. Ettersom det er sjelden vi har en slik situasjon i arkeologien der så mange kilder spiller sammen som de gjør i Erkebispegården, bør vi ikke forsømme sjansen til å studere ulike kilder i forhold til hverandre. Vi får på denne måten f.eks. vite noe om kartproduksjon i Trondheim på 16- og 1700-tallet som kun kan oppnås ved å kombinere kart og arkeologi. Dette øker vår kunnskap om kildene til Erkebispegårdens historie på 16-1700-tallet, som vi kan ha nytte av ved en senere anledning. Jeg har ikke dermed sagt at den ene kildetyper er mer sentral enn den andre.

Berglund mener jeg har kritisert hennes arbeidsmetoder for å prøve å være objektiv. Det har jeg ikke, og bevare meg vel hvis jeg hadde! Selv om vi i dag erkjenner at vi ikke kan være objektive, vil det ikke si at vi ikke skal etterstrebe objektivitet. Jeg kritiserte derimot Berglund for å ha separert feltarbeidet og tolkningen av feltsituasjonen fra informasjonen som kunne finnes i skriftlige kilder, dokumentert i et sitat fra Berglunds sammendrag i avhandlingen for dr. philos (Berglund 1995). At jeg siterte hennes sammendrag, er fordi Berglund ikke har behandlet dette tema noe godt i hovedteksten, til tross for at dette synes å være et sentralt moment i avhandlingen. Hun presiserte imidlertid dette poenget muntlig under disputasen, og det ble ytterligere presisert i META-artikkelen. Jeg kan derfor ikke ha misforstått så totalt på dette punktet. Om tolkningsprosessen sier hun: "Ved undersøkelsene stilte jeg konsekvent mine spørsmål til det arkeologiske materialet for seg og det skriftlige materialet for seg. Derved stilte jeg først spørsmålene til de arkeologiske kildene. Deretter stilte jeg de samme spørsmålene til de skriftlige kildene." (min uth.) For å ha lykket med dette, må Berglund ha avsluttet sitt feltarbeid og sine tolkninger av det arkeologiske materialet før hun stilte sine spørsmål til det skriftlige materialet. Imidlertid motsier hun seg selv ved senere å si "Min arbeidsmåte forutsetter ikke som Nordeide (...) påstår at man nødvendigvis gjør unna feltarbeidet først, før man tar fatt på de skriftlige kildene. Ved min arbeidsmåte stiller man deri-

mot spørsmål til de ulike kildetyperne hver for seg før svarene konfronteres med hverandre. Det avhenger av kildetypernes karakter om det skjer før feltarbeidet er avsluttet eller ikke."

Dette er ikke så lett å forstå. Så lenge en er kun ett menneske med ett hode, og dette hodet stiller alle spørsmål til de arkeologiske kildene før de stiller de andre, hvordan kan en så separere spørsmålene fra hverandre når de ikke kommer i denne rekkefølge? Berglund gir følgende forklaring: "Det avhenger av kildenes karakter om det skjer før feltarbeidet er avsluttet eller ikke. Analysen gjøres ut fra de ulike kildetypernes egne forutsetninger, og så langt det er mulig uten å la de ulike kildenes utsagn påvirke analysen før konfrontasjonen mellom resultatene av de to analysene." osv ?? Videre "Ettersom de ulike kildetyperne er analysert hvert for seg, kan man imidlertid også trekke med seg videre i analysen resultater som bare den ene kildetyperne sier noe om." !? Berglund har altså likevel hentet inn opplysninger fra skriftlige kilder før feltarbeidet var over, og har attpåtil brukt disse opplysningene i den videre tolkning. Da er vi kanskje enige allikevel da, men hvorfor prøver hun å påstå noe annet? Er det ganske enkelt forskjell mellom teori og praksis? Mitt motiv med innlegget var delvis å fokusere på viktigheten av å innta en bevisst holdning til kildebruk, var for å kunne ivareta en konsekvent metodikk som det er mulig å forholde seg kritisk til, både for seg selv og for andre.

Berglund demonstrerer her en mangelfull teoretisk basis som resulterer i en dårlig og inkonsekvent metodikk. Det synes som om hun ikke har drøftet problemet tilstrekkelig til å kunne innta en bevisst stilling til kildebruken, og hvordan denne kan hjelpe henne til ny kunnskap. Dette fører henne inn i situasjoner som løses ad hoc. Hun klarer derfor bl.a. ikke å utnytte det informasjonspotensialet som gjerne nettopp ligger i kildenes ulikhet, og som hun selv til stadighet påpeker.

Min redegjørelse for dokumentasjon og tolkning av en fiskedam har Berglund ikke forstått. Det er kanskje ikke så rart, ettersom det var en relativt komplisert historie. Hun forenkler historien ved å si at det var brukt et bilde som viste en fiskedam, og at dette ble brukt som utgangspunkt for den arkeologiske tolkningen. Om "bilde" her er brukt i overført betydning, så fremkommer ikke dette i teksten. Dette er likevel en grov "forenkling": vi har ikke brukt et bilde som utgangspunkt, og derfor er heller ikke ordet "bilde" nevnt i min redegjørelse. Jeg prøvde imidlertid å redegjøre for at vi ved arkeologisk metode avdekket en konstruksjon som vi ikke lyktes å finne en klar tolkning for. I våre tolkningsforsøk etterprøvde vi bl.a. den teori vi i utgangspunktet kanskje oppfattet som minst sannsynlig, nemlig fiskedam. Konstruksjonen er ikke vist på noen kart, ei heller omtalt i skriftlige kilder. Etter at konstruksjonen hadde fått en forelått tolkning og dessuten var datert

(dateringen har variert noe over tid), har den imidlertid blitt forsøkt satt inn i en relevant historisk sammenheng. Dette er etter Berglunds oppfatning å "være styrt av andre kilder enn de arkeologiske". Hvis det er riktig, synes jeg det er helt OK å bli styrt, for jeg kan ikke se at vi har brukt kildene på en uforsvarlig måte. Kan Berglund det, hvis hun leser teksten én gang til?

Som en slags oppsummerende vurdering av Erkebispegårdsprosjektet, skriver Berglund at undersøkelsene "fører seg godt inn i en lang europeisk tradisjon, hvor utgangspunktet for de arkeologiske tolkningene er de skriftlige kildene." Denne kritikken kunne jeg tatt som god kritikk hvis Berglund hadde klart å vise til utilbørlig bruk av skriftlige kilder. Det kunne hun nok uansett ikke gjøre ved kun å lese artikkelen i META, men burde ha sett litt på hvilke andre resultater som foreligger fra prosjektet, og ikke minst hvilke metoder og problemstillinger som er anvendt. Det kunne f.eks. vært klargjørende om hun hadde kikket på de prioriteringer som er redegjort for i arbeidsprogrammet, i en revidert utgave fra 1996. Dette er ikke publisert, men har vært mangfoldiggjort, og er bl.a. distribuert til Vitenskapsmuseet som er Berglunds arbeidsplass. Det hadde vært fint hvis Berglund hadde gjort seg den umaken, ettersom andre kolleger har kritisert deler av prosjektet for å tendere mot nypositivism, med ekstrem vekt på dokumentasjon av arkeologien,

løsrevet fra tolkninger. For meg er det vanskelig å få disse synspunktene om ett og samme prosjekt til å møtes. Vi har i alle fall innom prosjektet prøvd å gjøre et skikkelig, arkeologisk håndverk, både gjennom destruksjon og rekonstruksjon, der dokumentasjonen er søkt styrket ved diskusjon om tolkninger underveis og vice versa, og der prioriteringer har blitt underlagt felles kritikk. De endelige tolkningene har vel enda ikke sett dagens lys. For øvrig viser jeg til min META-artikkel vedrørende kildebruk, diskusjon og tolkninger underveis i feltarbeidet.

Det har også vært vanskelig å forstå min oppfatning av "tverrfaglighet". Jeg må presisere at hvis tverrfaglighet kunne praktiseres av én person, som Berglund er inne på, ville begrepet miste enhver aktualitet. Jeg vet ikke om Berglunds hode er inndelt i nøytrale soner som kan argumentere med hverandre som om de var ulike personer, "skape konfrontasjoner", og der ulike soner er ulikt skolert. Mitt hode er ikke slik, selv om en det nok kan føles en stor grad av forvirring iblant. Hvis et ord som tverrfaglighet skal ha noen som helst betydning, må det i det minste være snakk om forskning på tvers av flere fag, og i aktiv dialog. Altså må tverrfaglighet utføres av minst to personer. Poenget er ikke å viske ut skillet mellom ulike fag, for derved å danne nye. Det er tvert imot viktig å hente ut spisskompetansen i hvert enkelt fag, fortrinnsvis på et høyt plan, for å kunne løse et felles problem. Respekten for de ulike fag må være

grunnleggende i et slikt samarbeid, ellers vil den respektive forsker raskt kunne sakke akterut innen sitt eget fag, noe som lett vil føre til dårligere kvalitet.

En slik grunnleggende respekt synes Berglund å mangle også for eget fag. Det er vanskelig å finne noen annen forklaring på hvorfor hun ellers finner det nødvendig å poengtere behovet for å "undersøke arkeologiens kompetanse" (gjentatt i ulike former utallige ganger i artikkelen). Hun har også ifølge henne selv skrevet en "avhandling som vil undersøke arkeologiens kompetanse". Berglund og jeg har altså helt forskjellig målsetning med våre prosjekter. Skjønt jeg godt ser at vi også trenger prosjekter med metodeutprøving og undersøkelse av snevre problemstillinger som hovedmål, vil jeg som oftest ha som målsetning å få ny kunnskap om det objekt som er gjenstand for arkeologisk undersøkelse som kan øke vår forståelse for historien. Dette skaper helt klart metodisk uenighet omkring bruken av kilder.

Beglund synes i det hele tatt å ha et sterkt negativt, emosjonelt forhold til skriftlige kilder. Dette har paradoksalt ledet henne til at Helgelandprosjektet ble styrt av disse kildene, ved at hun måtte legge opp sine undersøkelser i forhold til om forholdene var berørt av skriftlige kilder eller ikke. Det er kanskje også derfor både Hanseater, kongemakt, kirke, statsdanning, samer, og byer som Bergen, Trondheim og Vågan, ikke har blitt viktige

i Berglunds avhandling om ”maktforhold” og ”sentrumdannelser” i tiden fra KrF. til 1700?

Det er mulig at Berglund har brukt Helgelands-prosjektet som et metode-eksperiment, og at hennes synspunkt omkring kildebruk ikke har generell gyldighet for henne. Dette fremgår likevel ikke i hennes tekst, og jeg har sterkt inntrykk av at hun ville angrepet Erkebispegården på samme måte. Når jeg har brukt Erkebispegården som eksempel i mitt innlegg om kildebruk er det bl.a. fordi forholdet mellom skriftlige og arkeologiske kilder blir særlig tydelig i et monument som Erkebispegården. For meg gjelder det likevel som et generelt prinsipp: en kan ikke løsrive en arkeologisk lokalitet fra sin kontekst - verken den fysiske eller tidsmessige / kulturelle. Det betyr at en må kartlegge denne konteksten så langt det er mulig, både på mikro- og makroplan. Vi kan ikke forstå det dramatiske i hasselnøttens situasjon uten at vi også tar med bildet av nøtteknekkeren! Og jeg kan ikke med min beste vilje forstå at en bedre kunnskap om et kulturminne

reduserer vår mulighet til å stille gode spørsmål, og at vi derved skulle ”glemme” å stille spørsmål som det ikke er grunnlag for i de skriftlige kildene.

Det er ikke arkeologens hovedoppgave å presentere tolkninger som har sin grunn i andre fag enn arkeologi, hevder Berglund til slutt. Berglund ville altså fortelle historien om hasselnøtten, og la håndverkeren eller designeren fortelle om nøtteknekkeren. Men hvem skal fortelle oss at nøtteknekkeren kommer til å knuse nøtten? Gitt at historikerne hadde samme innstilling, hvem synes da Berglund f.eks. skulle skrive Trondheim bys historie, og hvordan skulle denne arte seg?

Sæbjørg W. Nordeide är forskare och projektledare vid NIKU (Norsk institutt for kulturminneforskning)

Litteratur

- Berglund, B. 1998. Historisk arkeologi og utvikling av arkeologi i konfrontasjon med tekst og bilde. *META* 1998:2.
- Berglund, B. 1995. *Tjøtta-riket. En arkeologisk undersøkelse av maktforhold og sentrumdannelser på Helgelandskysten fra Kr.f. til 1700 e.Kr.* Dr. Philos.avhandling. Fakultet for arkeologi og kulturhistorie/ AVH, Trondheim teknisk-naturvitenskapelige Universitet.
- Nordeide, S W. 1997. Historisk arkeologi: mellom mennesker, metode og materialer. *META* 1997:1.

Arkeologisk metod och retorik

-ett svar till Stefan Larsson och Conny Johansson-Hervén

Mats Roslund

Abstract

Archaeological method and rhetorics- an answer to Stefan Larsson and Conny Johansson-Hervén

This article refers to a debate on theory and method in archaeological documentation. The author argues against a view which only credits composite documentation simple information such as presence/absence of artefacts or evidence for contrast or similarity in broad regional studies. This was declared by Stefan Larsson and Conny Johansson-Hervén in their article *Production of data and conceptual frameworks in urban archaeology* in META 1998:2. In that text, the authors also rejected the possibility of using them for spatial and temporal patterning in cultural historical studies. As an answer to this, an example is given on contrasting spatial distribution of pottery and crucibles in building plots extracted from a composite material from Sigtuna, Sweden. It is also argued that primary, secondary and tertiary deposits are visible in similar materials and thus can be used for source critical interpretations. A point of view is stated that using composite sources is not the same as criticizing contextual documentation methods as such.

In the pure present, the only dimension, however, in which we live, there is no history. At no single instant is there such a thing as the Fascist period or October Revolution, because in that fraction of a second there is only the mouth swallowing saliva, the movement of a hand, a glance at the window.

Claudio Magris

I en text späckad med pekfingrar gör Stefan Larsson och Conny Johansson-Hervén i META 1998:2 rent hus med mina försök till att använda källkritiska metoder vid studiet av komposita källmaterial. Kritik ger tillfälle till eftertanke och skärpning av

argumenten vilket jag tänker använda detta utrymme i tidskriften till. Tyvärr bygger kritiken delvis på några missuppfattningar från Stefan Larssons och Conny Johansson-Hervéns sida så jag måste börja med några tillrättalägganden. När de beskriver

min artikel blandar de samman syfte med resultat. Jag ämnade inte visa att omlagringsgraden "inte är så omfattande". Att det utifrån *det befintliga* dokumentationsmaterialet går att arbeta med grova källkritiska metoder och dra slutsatser om kulturella mönster ur detta blev enligt min mening *resultatet* av min undersökning. En liknande felkoppling finns på sidan 31 i Stefan Larssons och Conny Johansson-Hervén's artikel. De tror sig förstå att mitt syfte med skärvlänksanalysen av Apotekarenmaterialet "är istället att jämföra om de skärvtvåningsmönster som identifierats i Sigtuna har några likheter med material från Lund" (Larsson & Johansson-Hervén 1998, s 31). Läser man min text så kommer lundaundersökningen före den från Sigtuna och syftet kan alltså inte vara den som författarna åberopar.

Det är också beklämmande att Stefan Larsson och Conny Johansson-Hervén använder citat som inte finns i min text. Det tillhör grundreglerna vid debatter att åtminstone citera respondenten korrekt så att det går att skilja på grundtexten och tolkningen av den. Vare sig på sidan 40, 42 eller 51 i min text från META 1997:3 beskriver jag syftet med mitt inlägg på det sätt som Stefan Larsson och Conny Johansson-Hervén vill göra gällande (Larsson & Johansson-Hervén 1998, s 30). Lika otydliga är de vid andra tillfällen i texten när de anger vad jag skrivit. De hävdar att jag på sidan 46 konstaterar att man "inte kan komma åt fyndomständighetens informationsvärde, d v s att det inte går att göra en

källkritisk värdering" (Larsson & Johansson-Hervén 1998, s 30). Ur vilken mening de kan läsa ut detta är inte klart. Själv hittar jag inte ett sådant påstående, ens med den innebörden, på sidan 46 i texten. Däremot skriver jag på annat ställe att "Det skall understrykas att resultaten (av skärvtvåningsanalysen, min anm) ger en generell bild av undersökningsytans relativa 'renhet' men säger inget om varje enskild kontexts informationsvärde" (Roslund 1998, s 42 ff). Eftersom detta är en kärnfråga för just mina undersökningar understryker jag detta återigen. Skärvtvåningskopplingen är en nivå att börja med för att fånga upp materialens utsagovärde. För att säga något om varje enskild kontext, i mitt fall bebyggelseskikt per ruta, måste ett flertal andra analyser sättas in.

Likaså bemöter de min artikel på grund av att de ser den "som en kritik av det sätt som vi diskuterat den antikvariska verksamheten i Lund". Den tändande gnistan skulle vara att jag sökt "en falsifiering av argumenten" som framförts i den lundensiska debatten. Här rör det sig om ett kraftigt missförstånd. Vad jag avsåg med detta blir tydligt av texten som helhet där det står: "Exemplen härövan kan tyckas vara representanter för undersökningar som är bland de tydligaste och därmed inte väl valda för en falsifiering av argumenten" (Roslund 1997, s 52). Som framgår är det *en falsifiering av mina egna argument och resultat* som avses. Kritiken riktar sig inte mot Kulturens arkeologer eftersom jag inte deltagit i den dagliga diskussionen där och kan därför inte

veta hur dessa fortlöpt. Däremot har Stefan Larsson i sina artiklar i META fått mig att förvånas när han beskriver vad jag hade för mig på Kulturen under 80-talet. Men mer om detta senare. Först krävs en tydlig programförklaring så att ingen skall missförstå syftet med detta genmäle och ta det för ett patetiskt försök att försvara det fortsatta bruket av en gammal grävningssmetod.

Orsakerna till att jag skrev mitt förra inlägg var framför allt två. Metodförändringarna som på ett positivt sätt förbättrat dokumentationen av och perspektivet på kulturlager har fått genomslag inom de flesta grävande institutioner i Sverige. I denna förändringsprocess uppfattar jag Stefan Larsson som en väl genomtänkt och teoretiskt medveten förespråkare för metodskiftet. När det gäller behovet av en ny dokumentationspraxis och att skapa en ny policy när det gäller skyddet av kulturlager finns det få personer som skriver med samma engagemang. I argumentationen har det emellertid förekommit beskrivningar av situationen i fält och kunskapspotentialen i äldre material som känts främmande. Eftersom jag under en stor del av 80-talet arbetat i Lund och fortfarande konfronteras med material från staden gick min bild av hur vi grävde och dokumenterade inte ihop med Stefan Larssons beskrivningar. När det gäller källmaterialets möjligheter framhölls ständigt problemen med redeponeringar och omöjligheten att få ut trovärdiga tolkningar medan frågan *hur* man skall göra dem tillgängliga läm-

nades därhän. När jag dessutom vid möten med yngre arkeologer, doktoramanuenser i fält och trebetygsstudenter på Institutionen för arkeologi i Lund mötte en stark skepsis mot komposita dokumentationsmaterial ville jag nyansera debatten. Texten var ämnad som ett allmänt memento åt alla kolleger att försöka arbeta källkritiskt med existerande komposita material och inte ett angrepp på kontextuella metoder. Det var utgångspunkten. I detta inlägg försöker jag begränsa mig till att besvara kritiken när det gäller begrepp, metod och resultat samt möjligheten att använda de komposita materialen för kulturhistoriska analyser där synkrona och diakrona frågeställningar ingår.

Stefan Larssons och Conny Johansson-Hervéns syfte med sin debattartikel blir tydligast i sin engelska översättning. Enligt dem har jag misslyckats med att förstå konsekvensen och bruket av de nya metoderna, skillnaderna i tolkningsramarna mellan de olika tillämpningarna och behovet av en nära koppling mellan teori och metod. Inledningen är en grundkurs i teorin kring kontextuell grävningssmetodik där författarna argumenterar för användandet av entydiga begrepp. Dessa begrepp styr reflektion och praxis i fält samt påverkar och tydliggör vår syn på kulturlager som lämningar från det förflutna. I sin vilja att försvara de nya metoderna verkar de se min artikel som ett "angrepp" riktat mot en metodisk förändring som de arbetat för att genomföra. Jag ser detta som en överreaktion eftersom jag på de flesta punkter har samma uppfatt-

ning om den nya metodiken och vikten av att den sprids och tillämpas. Stefan Larsson och Conny Johansson-Hervén har svårt att se mitt inlägg som en röst *för* en ökad medvetenhet och metodutveckling av de existerande komposita materialen, inte *mot* att använda och utveckla nya kontextuella metoder. Om min teoretiska underbyggnad i bruket av de äldre källmaterialen inte är så tydlig som Stefan Larssons och Conny Johansson-Hervéns när det gäller den kontextuella dokumentationsmetoden beror det på att de komposita materialen inte betraktats utifrån ett tydligt teoretiskt perspektiv. Detta är vad jag vill försöka skapa diskussion kring. Om jag skall vända på anklagelserna från författarna kan jag uttrycka det som att debattörerna inte har förstått möjligheterna med komposita källmaterial och saknar viljan att utveckla begrepp och redskap för att använda dem.

Begrepp och perspektiv

Begrepp är viktiga för att en inomvetenskaplig dialog skall utvecklas och de avslöjar också bakomliggande tankemönster hos den som brukar dem. Begreppet *komposita metoder* bygger på behovet att särskilja de äldre dokumentationsmaterialen från sådana där lager och konstruktioner och relationerna dem emellan dokumenterats som enskilda enheter. Komposita är de i bemärkelsen att flera synliga lager togs bort som ett skikt. Dokumentationen var också komposit eftersom flera lager och konstruktioner, som egentligen kan betraktas som strati-

grafiska enheter, ritades och kommenterades verbalt på en och samma plan. Det är denna betydelse som termen komposita metoder täcker, d v s samtliga metoder som sammanfattats av Johan Anund i hans beskrivning av grävningens historik från Uppsala (Anund 1995, s 7 ff).

Begreppet *kontext* är inte det enda som används för att uttrycka den minsta stratigrafiska enheten bland de som arbetar med stratigrafisk lagergrävning i dagens Sverige. På UV-Linköping använder man sig av digital mätteknik för dokumentationen och använder då begreppet *Identitet* för de enskilda enheterna. En term som på ett tydligt sätt uttrycker innehållet är *Stratigrafisk enhet* använt vid den senaste undersökningen på Birka. Med denna undviker man det mångtydiga ordet *kontext* som används på ett bredare sätt inom arkeologi. En kontext i betydelsen fyndsammanhang är en i rummet bestämd enhet med en anknytning till ett tidsinnehåll. Det är en sak att författarna önskar att begreppet kontext skall vara entydigt förknippat med stratigrafisk lagergrävning, däremot råder det inte konsensus om detta som de hävdar.

När det gäller begreppet *stick* är det tydligt att en förändring av terminologin måste komma till stånd. Att som Stefan Larsson och Conny Johansson-Hervén vidhålla att man i Lund grävt med "metriskt bestämda stick och rutenheter" stämmer inte med mina erfarenheter från 80-talets grävningar i staden (Larsson & Johansson-Hervén 1998, s 23). Inte

heller innebär det att ”man tar bort lämningar i konstlade nivåer som omfattar en trädgårds-spades fulla längd, dvs 25 cm i taget” (Larsson 1993, s 41). Enligt Johan Anunds definition, som författarna hänvisar till, grävs kulturlagren i ”fördefinierade, ca 20 cm tjocka skikt, med utgångspunkt i den markprofil som var aktuell då det arkeologiska arbetet påbörjades.... Faktiska lagergränser beaktades *inte*, generellt sett. Endast företeelser tolkade som anläggningar föranledde avsteg från den metrologiska principen...” (Anund 1995, s 7). Vid undersökningen av kvarteret St Clemens 9 m fl beaktades inte bara konstruktionerna i form av bebyggelserester. Även intilliggande lager som täckte större ytor och som kunde tillhöra bebyggelseskedet dokumenterades samtidigt. På liknande sätt grävdes kulturlager och konstruktioner i kvarteret Trädgårdsmästaren 9 och 10 i Sigtuna. Särskilt lerhorisonter, rester efter bränder och lager med tydligt innehåll som kvistar, sten eller ben följdes i sin utsträckning. Lagerskiljen beaktades också för att hitta otydliga väggränser i stolpburna hus eller ytor som använts i olika syften. Påståendet att ett stick alltid är ett stick innebär att 80-talets arkeologer grävde på samma sätt som 30-talets grovarbetare. Jag förstår att Stefan Larsson och Conny Johansson-Hervén vill använda denna betydelse av ordet i retoriskt syfte för att argumentera för den kontextuella metodens möjligheter. En sådan svartvit dikotomi existerar emellertid inte på fältet. Begreppet har skiftat så mycket i innehåll över tid att *skikt* eller *bebyggelseskikt* täcker på ett bättre

sätt vad vi gjorde än stick. Låt oss använda denna term.

Stefan Larsson och Conny Johansson-Hervén understryker i sin genomgång av begrepp skillnaden mellan *stratigrafisk lagergrävning* och *kontextuell metod*. Vari denna består är oklart. Läser man vidare i texten kan stratigrafisk lagergrävning förstås som en negation av den kontextuella metoden. ”Fördelen med kontextuell metod är att man signalerar ett synsätt som innebär att de enskilda, definierade, stratigrafiska enheterna betraktas som betydelsebärande kulturella informationskällor. Begreppet stratigrafisk metod saknar denna koppling” (Larsson & Johansson-Hervén 1998, s 22). Jag frågar därför uttryckligen kolleger inom UV, på läns museer och kommunala museer om ni bortser från ett holistiskt perspektiv även om ni ”bara” gräver stratigrafiskt?

En stor del av artikeln går ut på att försöka placera mig in i en ”tradition” där de teoretiska förutsättningarna anges av författarna. Inget av det som Stefan Larsson och Conny Johansson-Hervén påstår är min utgångspunkt går att hitta i artikeln. Författarna gör istället en egen tolkning utifrån mina metodiska tillämpningar. Grundläggande för denna är att jag ”förutsätter implicit att hela materialet är sedimenterat och opåverkat av senare aktiviteter” (Larsson & Johansson-Hervén 1998, s 26). Genom en finurlig koppling mellan vad de anser var tankarna bakom äldre metodik och att jag använder mig av dessa material placerar de mig i en teore-

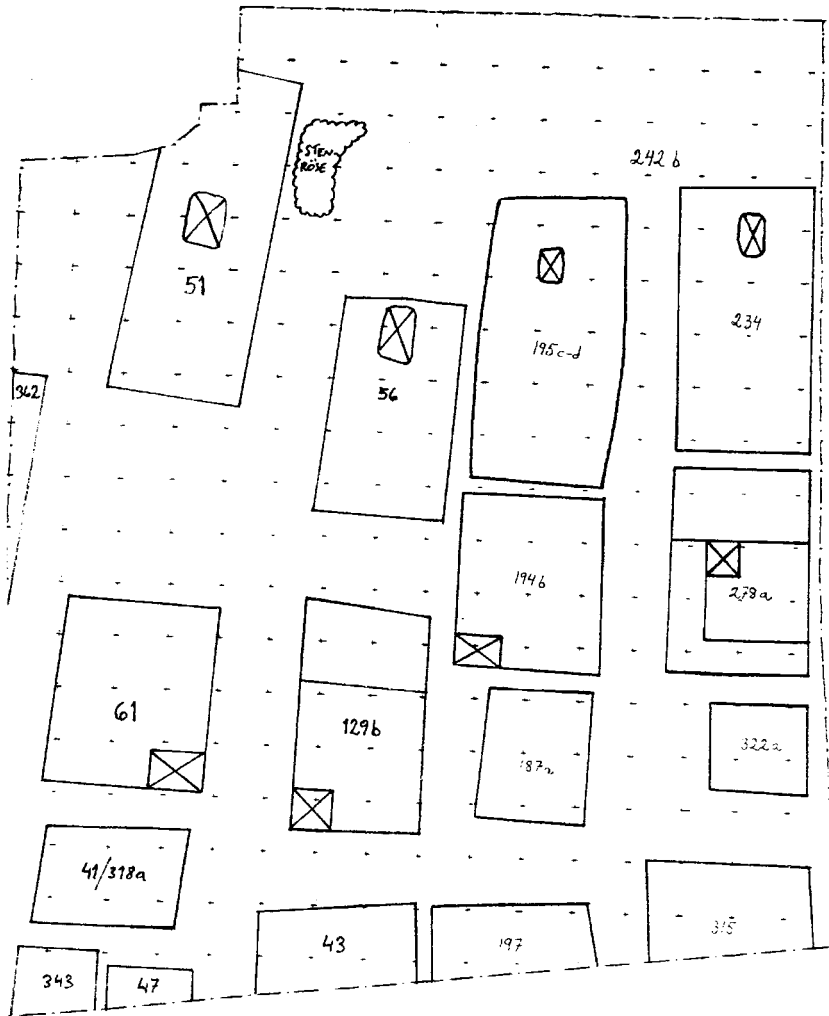

Fig 1. Bebyggelsen i kvarteret Trädgårdsmästaren 9 och 10, Sigtuna. I 1000-talets sista fjärdedel. Kvadrater och rektanglar med kryss markerar härdar och ugnar. Rekonstruktion Björn Petterson & Mats Roslund.

tiskt-metodisk diskurs. Genom de exempel som jag redovisar med skärvlänkar, och diskussionen om olika kontexters innehåll bör det framgå att insikten att kulturlager är resultatet av social praxis och påverkade av senare perioders aktiviteter varit drivande för min undersökning. Annars är det svårt att förstå varför jag gjort mig besväret

att söka efter skärvlänkar och diskutera deponeringsmönster. Författarna hänvisar i ett långt citat och vid flera tillfällen i texten till Stig Welinders publicerade tankar och konkreta tillämpningar av en arkeologi som har detta perspektiv (Welinder 1992). Dessa har varit stimulerande även för mig och jag kan rekommendera för-

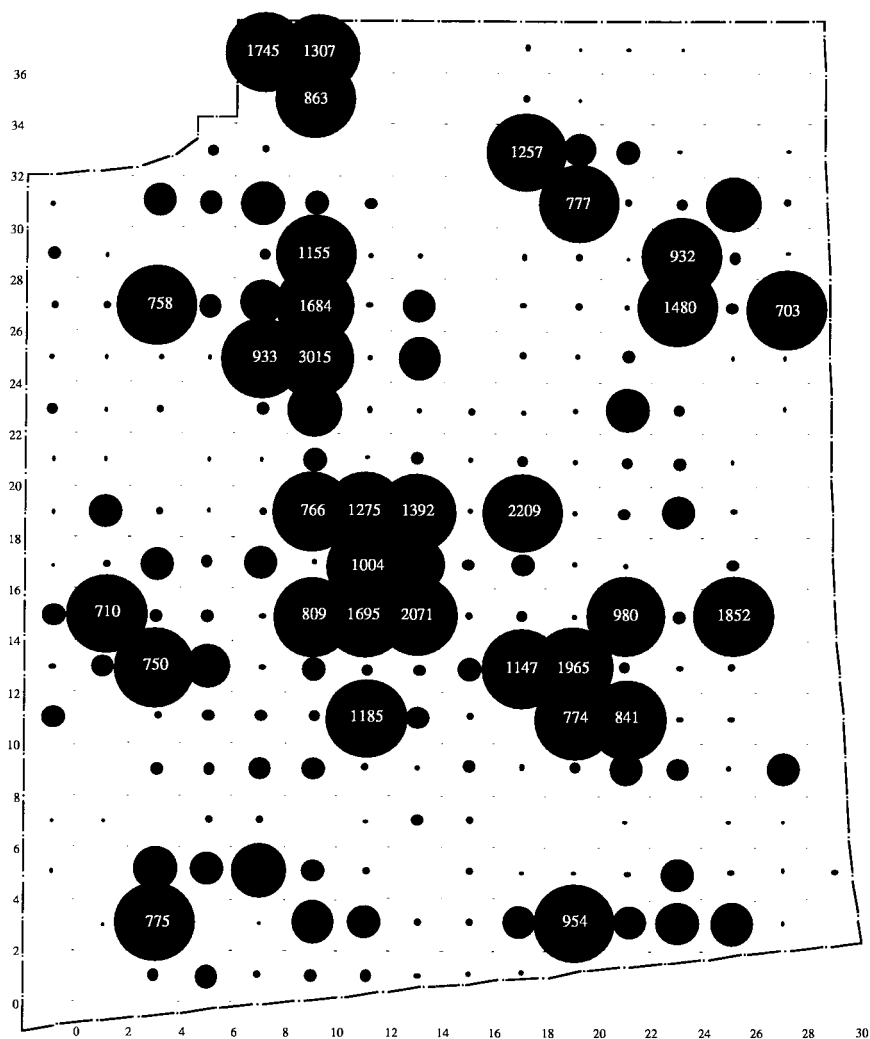

Fig 2. Keramikens vikt i gram fördelade på kontexter i kvarteret Trädgårdsmästaren 9 och 10, Sigtuna. I 1000-talets sista fjärdedel.

fattarna att läsa vad jag faktiskt har skrivit i frågan på annat ställe (Roslund 1995, s 146 ff). Eftersom de grävningar jag arbetar med inte lämnar utrymme för studier av *detaljerade* aktiviteter, framför allt negativa uttryck som avröjningar, behåller jag den gamla begreppsapparaten. Jag ser redeponeringen som ett problem när

det gäller att arbeta med upprättandet av en kronologi för artefakter, medan det är en tillgång för att förstå aktiviteterna inom kontexterna. Jag ser alltså inte omlagringar som enbart negativa, som författarna hävdar (Larsson & Johansson-Hervén 1998, s 26). Mitt perspektiv är både teoretiskt och metodiskt färgat av synen på människan

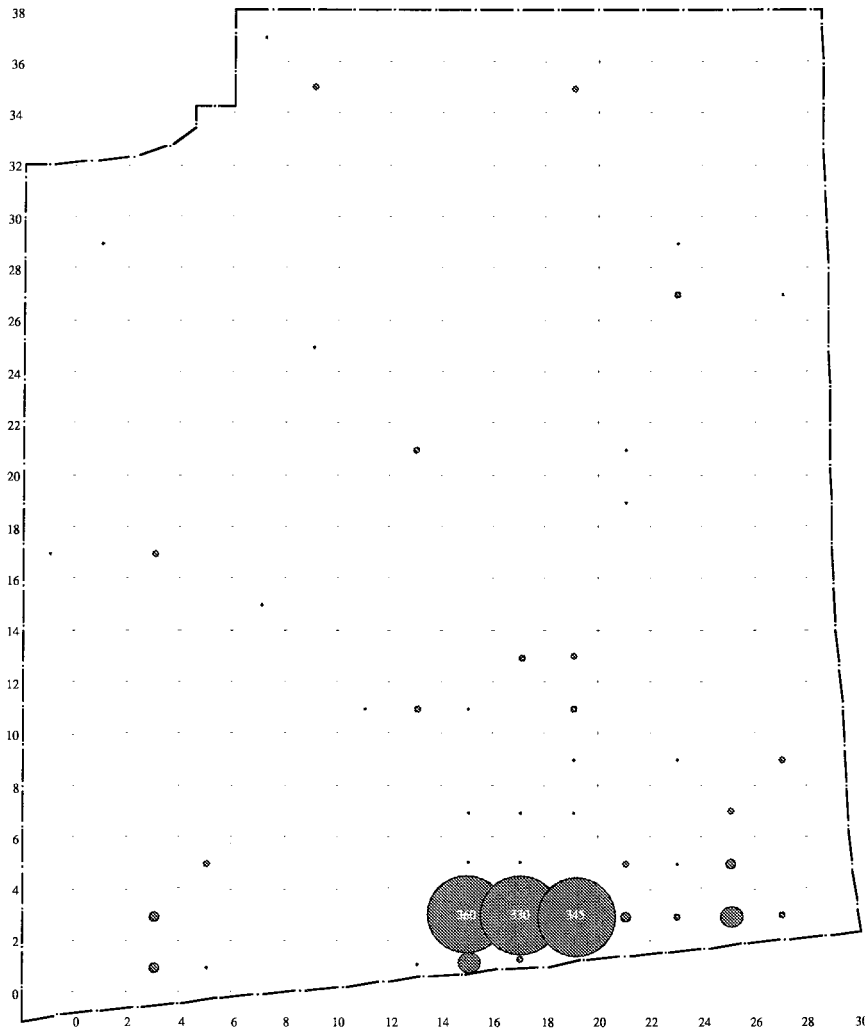

Fig 3. Degelfragmentens vikt i gram fördelade på kontexter i kvarteret Trädgårdsmästaren 9 och 10, Sigtuna. 1000-talets sista fjärdedel.

som en kulturell varelse, aktivt skapande i sin livsmiljö och aktiv i förändringen av de lämningar som vi arkeologer dokumenterar och tolkar (Roslund 1990; 1995).

Källkritik och kulturhistoria

Det ges sällan respons på arbeten som publiceras inom svensk arkeologi. Därför är jag tacksam för den ytterst noggranna genomläsning av min undersökning av Apotekaren 4 som Stefan Larsson och Conny Johansson-Hervén presterat.

Apotekaren 4 är en förträfflig undersökning jämfört med många andra i Lund eftersom tomten hade få större nedgrävningar. Svagheten i att välja denna för generella antaganden om de komposita materialen kommenterade jag redan i min ursprungliga artikel (Roslund 1997, s 47). Jag anförde därför exempel på mer svårbehandlade material där positiva resultat framkommit vid undersökningarna av aktiviteter i det urbana rummet (Bergman & Billberg 1978; Christopherse 1980). De är idag basen för vår kunskap om hantverkets utveckling under medeltiden trots att PK-banksgrävningen är ett tungbearbetat komposit material. Stefan Larsson och Conny Johansson-Hervén undviker att kommentera slutsatserna i dessa arbeten.

Kommentarerna till mina analyser och tolkningar är viktiga för att förstå Stefan Larssons och Conny Johansson-Hervéns egen syn på de komposita materialens möjligheter och åsikten att ett paradigmskifte skett på Kulturen. Eftersom ytan är "stickgrävd" menar de att det inte går att göra en källkritisk analys utifrån depositionstyp (d v s primära-, sekundära- och tertiära fyndomständigheter). Kan man inte detta bör sådana material betraktas som lösfynd (Larsson & Johansson-Hervén 1998, s 30). Här menar jag att författarna ställer för höga krav på de komposita materialen och att man på en generell nivå kan komma åt händelseförloppet i kontexten ingått i. Sökandet efter information om vilken depositionstyp en kontext representerar kan man få ge-

nom att studera avfallsinnehållet i skiktet och rutan. Stefan Larsson har själv nämnt detta i sin övergripande projektbeskrivning för bearbetningen av lundamaterialen. "Keramikmaterialens möjlighet när det gäller att korrigera och komplettera den stratigrafiska datan är mycket stor. Till särskilt stor hjälp blir detta vid bearbetning av sådana utgrävningar som ej undersökts lagervis. Keramikens spridningsmönster inom en undersökt yta kan också bidra till att ge en förståelse av olika områdesutnyttjande, kosthåll samt internationella och regionala kontakter. Fragmenterings- och nötningsgrad hos skärvorna erbjuder också mycket information om lagrens tillkomstätt" (Larsson 1996a, s 39). För att förstå kulturlagrens tillblivelse i kvarteret Apotekaren 4 måste förutom skärvlänksanalysen, även godstypernas sammansättning i olika kontexter, skärvornas förekomst tillsammans med annat avfall och fragmenteringsgraden användas. Vi är alltså helt ense när det gäller vilka källkritiska metoder som kan vara fruktbara att använda på de komposita materialen. Varför är vi inte det när jag tillämpar metodiken?

Genom en källkritisk metod där samtliga möjligheter prövas med skärvlänkar, fragmenteringsgrad hos skärvor och ben, sammansättningen av godstyper i skikt och ruta o s v när man en relativt god kunskap om den enskilda kontexten för att inte artefakterna förbunden med den skall betraktas som lösfynd. I bebyggelseskittsgrävda undersökningar finns det ofta "lock" som låser kontexten i

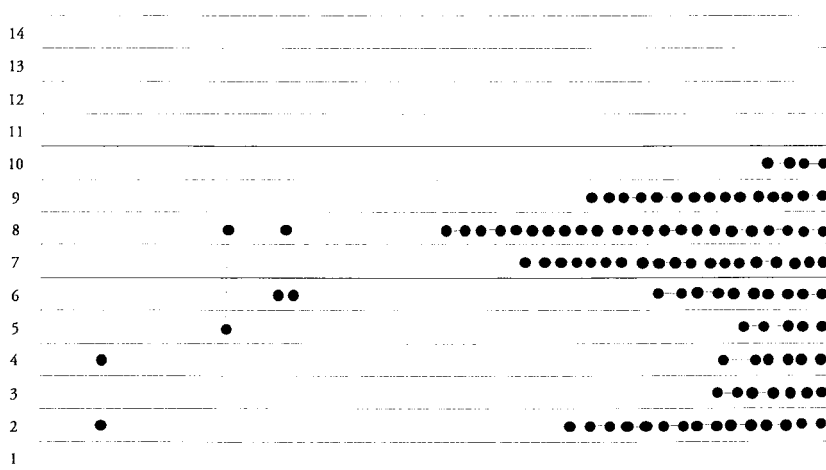

Fig 4. Vertikala skärvlänkar i kv Apotekaren 4, Lund. Eliminerade länkar placerade i den sannolikaste gemensamma fasen.

vertikalledet i form av golv, sandutkast, heltäckande brandlager etc. I rummet, särskilt för synkrona studier, kan man komma åt depositionstypen genom skärvlänkar och studier av kontexter där avfallshanteringen tydliggörs av upprepade deponeringar på specifika platser.

I min förra artikel redogjorde jag kort för preliminära resultat från kvarteret Trädgårdsmästaren i Sigtuna där fördelningen av olika avfallsmaterial som hantverksspill, keramik och ben antyder upprepade handlingar som bildar kulturella mönster. Inspiration har hämtats från utländsk litteratur men också från Stig Welinders prövning av sina ideér på ett historiskt arkeologiskt material och Anders Olssons mer lundspecifika undersökning av aktivitetstyporna i kvarteret Myntet i Lund (Welinder 1992; Olsson 1995). Utrymmet i META lämnade då inte möjlighet för en redovisning av resultaten, men jag anser det nu nödvän-

digt med ytterligare ett gott exempel för att öka trovärdigheten i mina argument. Under det pågående arbetet har det visat sig att keramiken koncentreras till vissa zoner på stadsgården (Roslund 1998, s 76). I det föreliggande exemplet från 1000-talets sista fjärdedel har flertalet skärvor hamnat utanför eller i den byggnadstyp med hörnhärd som tolkats som kök (fig 1 och 2). De har kastats direkt utanför dörröppningarna eller i de smala prången mellan husen. En något mindre del ligger utanför dörren till byggnaden med mitthärd bakerst i gården, det hus som kan ha fungerat som mötesplats i en avskild privat miljö. Kanske har man här förtärt maten vid särskilda tillfällen. Delar av kärl har också hamnat i främre delen av tomt. Uppenbarligen är fördelningen av keramiken ojämn inom undersökningsytan. Resterna efter deglar från metallhantverk har ett annorlunda distributionsmönster. I samma fas finns ett litet antal degelfragment som

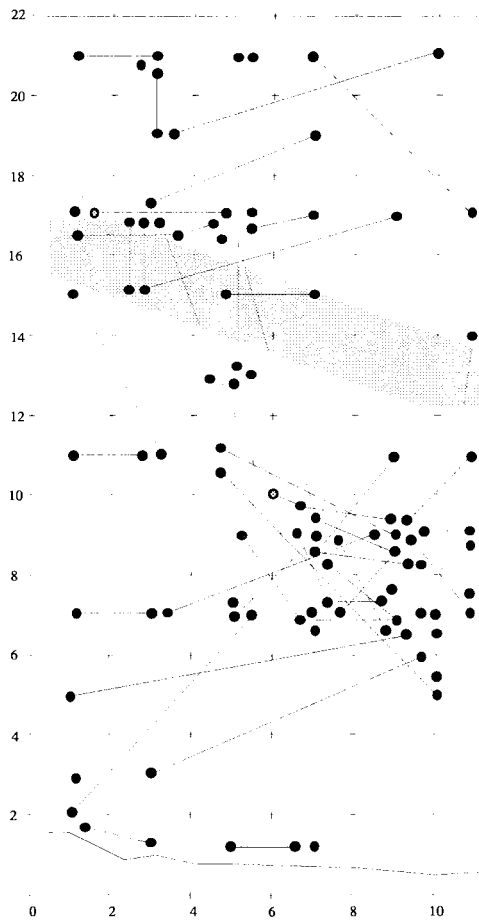

Fig 5. Horisontala skärvlänkar i kv Apotekaren 4, Lund. Jämför med bebyggelsen i Larsson & Johansson-Hervén 1998, s 33. Den grå zonen anger en möjlig tomtgräns eller skilje mellan parceller.

placeras sig i framkanten på tomten, den plats där man i detta skede börjar bygga specialiserade hus för hantverkare (fig 1 och 3). Fördelningen av keramik och deglar är alltså mycket ojämn över tomterna och de koncentrerar sig till specifika zoner och utgör grunden för tolkningar av bestämda handlingsmönster. I framtiden kommer även fragmenteringsgraden hos

skärvorna och benmaterialet (ca 6 ton) att integreras i depositionsanalysen. En sådan spridningsbild kan hjälpa oss att förstå den rumsliga fördelningen av andra artefaktgrupper och bebyggelsemönster. Liknande studier skulle även kunna göras på materialet från Apotekaren 4. Utan att de utfört någon test och genomgång av hela materialet från Apotekaren 4 hävdar författarna att "vi inte kan genomföra bedömning av depositionstyp eller utslagoklassificering" (Larsson & Johansson-Hervén 1998, s 30). Jag håller det för förhastat att dra sådana slutsatser innan en ingående studie av kontexterna gjorts.

Så långt om jakten på depositionstyper. När författarna mer konkret granskar min undersökning av skärvlänkarna från Apotekaren 4 är det några punkter de anser svaga. Kommentaren om eliminering av skärvlänkar i vertikal- och horisontalled finns redan med i min artikel (Roslund 1997, s 46). Jag valde att ha med hela materialet eftersom det inte finns några direkta bevis för att skärvlänkar närmast intill varandra kom från samma kontext i något av leden. Men Stefan Larssons och Conny Johansson-Hervéns eliminering av dessa stärker bara bilden av ett relativt "rent" material. Istället för att avföra skärvlänkarna kan man placera in dem i

grafen tillsammans med de samtida kopplingarna i vertikalledet. Om nu risken finns att de kommer från en samtida miljö ger bilden ännu starkare indicier för att kontexterna kan vara användbara för en diakron studie (fig 4). Tillsammans med de anglo-skandinaviska kärnlens och den sena östersjökeramikens fördelning över tid ger de vertikala skärvlänkarna en inblick i graden av kontaminering. Horisontallet är också intressant eftersom en tänkt linje som går från 0 meter öst/14-18 meter norr i nordvästra delen av schaktet till 11 meter öst/12-16 meter norr fortfarande korsas av mycket få länkar (fig 5). Innan jag satte mig ner med materialet för att kontrollera skärvlänkarna trodde jag med Stefan Larssons artiklar i minnet att spridningen skulle vara större och inga tydliga mönster efter hanteringen bli synliga. I en fortsatt studie bör det undersökas om det låga antalet länkar över zonen säger något om parcellernas uppdelning i juridiskt avgränsade tomter. Den begränsade spridningen av keramiken kan också antyda en likartad fördelning av andra artefakter i kontexterna.

Författarna vill framhäva metodförändringen på Kulturen som ett paradigmskifte (Larsson och Johansson-Hervén 1998, s 21). Som framgått av mina synpunkter härovan håller jag inte med om detta utan ser förändringarna som ett led i en fortgående utveckling mot en mer medveten och tydlig praxis för dokumentation. Ytterligare ett element som har ingått i kritiken av den äldre traditionen är åsikten att man först nu har en

metod som gör det möjligt att arbeta med ett kulturhistoriskt perspektiv för ögonen. Detta skall ha berott på "viljan till en annan historiesyn som utgjorde utgångspunkterna för metodskiftet i Lund. Denna historiesyn inlärdes på grundutbildningen i ekonomisk historia i Göteborg. Intresset för medeltiden grundlades i en tradition där man, med ett Braudelskt uttryck studerade 'vardagslivets strukturer'. Det vill säga att man tolkade sig 'nedifrån och upp'" (Larsson 1996b, s 28). Historien underifrån började alltså skrivas när Stefan Larsson kom till Lund. Detta håller inte om man läser igenom texter som tidigare producerats på Kulturen. Jag håller inte heller med om att ambitionen att omvandla dokumentationen till historiska slutsatser vid Kulturen ändrades "när man genom förändrade frågeställningar började söka information på en mer detaljerad nivå och när den antikvariska verksamheten förändrades från expeditiv hantering till kunskapsuppbyggnad" (Larsson och Johansson-Hervén 1998, s 38). Ett kulturhistoriskt perspektiv har varit förbundet med verksamheten på Kulturen sedan grundläggningen då man ville visa på den materiella mångfalden i slott och koja. Specifikt för medeltidsarkeologin kan man botanisera i Kulturens årsbok och i museets publikationer där det bl a går att läsa om "Vardagsliv i lerhyddor" (Blomqvist & Mårtensson 1963). De byggde vidare på en kulturhistorisk tradition som hade sina rötter i slutet av 1700-talet då man började intressera sig för folklig kultur. "Det var inte ett politiskt händelseförlopp dikterat av stora

män' som var det givna studieobjektet, utan snarare mer anonyma kulturella kategorier, t. ex. myter, släktskaps-system, bostadsskick och klädedräkt" (Andrén 1997, s 134). *Målsättningen att berätta om vardagslivet i Lund skall inte förväxlas med hur rätt eller fel författarna hade i sina tolkningar.* Istället är det viktigast att framhålla intentionen med att skriva kulturhistoria hela tiden funnits där oavsett vilken grävningsmetod som använts. Under senare år har artefaktmaterial från Lund presenterats i flera sammanhang där ett kulturhistoriskt perspektiv dominerat och daterade fynd från äldre och nyare grävningar i Lund använts vid analysen. Märkligt nog är nästan samtliga producerade i miljöer utanför Kulturen. Tydligt resulterar metoderna som används inte automatiskt i några syntetiserande kulturhistoriskt inriktade artiklar eller en förändrad syn på stadens historia. Det som jag har funnit i den vägen är ett påstående "att vi håller på att upptäcka att en större del av den medeltida stadens yta förefaller att vara utnyttjad redan från stadens grundläggning i slutet av 900-talet, i stället för att som tidigare antagits, växa ut från en kärna" (Larsson 1996b, s 29). Beläggen för en sådan förändrad syn på staden Lunds äldsta historia bör komma forskningen snabbt till del för att öppet kunna ingå i en dialog. Jag väntar med spänning på nya omvälvande dateringar, tolkningar och tankeväckande berättelser om medeltidens Lund.

Arkeologi och retorik

Semantikern S I Hayakawa tar i sin bok "Vårt språk och vår värld" upp bruket av orden i vardagen (Hayakawa 1973). I ett av kapitlen som handlar om känslöpåverkande konnotationer redovisar han ordvalets betydelse för beskrivningen av en företeelse (Hayakawa 1973, s 91). "Finaste filet mignon" kan också ses som "Förstklassigt stycke död ko", men budskapet de två satserna levererar är helt olika. På samma sätt formas läsarens omdöme när grov stickgrävning används om samtliga undersökningar före 1990 i Lund. Smaka på orden: *grov stickgrävning- kontextuell metod.* Det ena för tankarna till ett handvaldigt, ålderdomligt ochoreflektat förhållningssätt, det andra anpassat till den stratigrafiska "verkligheten".

I ett annat kapitel tar han upp problemet med partiskt framställningssätt (Hayakawa 1973, s 55). Genom underförstådda eller uttryckliga omdömen påverkas åhöraren eller läsaren i någon riktning, gärna den man själv företräder. Stefan Larssons texter i META under 90-talet är skrivna i samband med genomdrivandet av metodförändringarna på Kulturen och är påverkade av det motstånd han ansåg sig möta. Det är framför allt en *urvalsförvrängning* i beskrivningen av läget i Lund som gjort det möjligt att tolka hans inställning till äldre grävningsmaterial på ett sätt som visar att han inte bara är en objek-

tiv betraktare. Hans ensidiga urval i syfte att visa på problemen med de äldre materialen och det goda med den nya kontextuella metoden har styrt valet av exempel. Jag är också själv medveten om att de flesta av artefakterna i Lund är omdeponerade och litar på att Stefan Larssons undersökningar är korrekta. Däremot kände jag mig nödd att presentera resultat som jag uppnått i prövningar av lundamaterial som talar för en mer positiv bild av situationen för att nyantera debatten.

Författarna anser att det är oklart varifrån min uppfattning kommer att en ensidig kritik har framförts där bara svagheter och inte möjligheterna i de komposita materialen redovisas. Likaså menar de att ingen har hävdat att äldre utgrävningar är utan information (Larsson & Johansson-Hervén 1998, s 29 och s 38). Exempel på ett sådant förhållningssätt är låta att hitta i både tidigare artiklar av Stefan Larsson, nu även tillsammans med Conny Johansson-Hervén. Särskilt tydligt är detta i Stefan Larssons artikel med en titel som bär drag av Sartre och Lenin: "Till frågan om metoden 2" i META 1995:2. Hela delkapitlet "En pedagogisk materialgenomgång" kan ses som en antites till mina argument och resultat. Jag rekommenderar en genomläsning av denna text för att läsaren skall skapa sig en egen uppfattning. Själv anser jag det vanskligt att visa "vad man inte kan använda äldre utgrävningar till", dvs "kvalitativa frågeställningar" som också uttalat presenteras; sociala miljöer, diskussion kring hushållens stor-

lek och organisation, social status, gender, etnicitet, det sociala rummet. (Larsson 1995, s 28 ff). Ett svar på frågan om man kan studera detta blir följdriktigt "De ovan ställda översiktliga frågorna går alltså *icke* att besvara utifrån det tillgängliga materialet" (Larsson 1995, s36). Kursiveringen som starkt understryker åsikten är Stefan Larssons egen. Ett annat lämpligt citat är "Variationerna i depositions-mönster är just det 'kulturella uttryck' som stickgrävningsmetoden inte kunde tydliggöra" (Larsson 1996b, s 33). Efter en sådan bredd från en person med genomslag i metoddebatten är det inte lätt för nykomlingar inom arkeologin att våga satsa på spatials och sociala studier med komposita material som källa. Jag efterlyser en något ödmjukare inställning.

En del av retoriken i Stefan Larssons och Conny Johansson-Hervéns text är ett förringande av mitt arbete genom att hävda "Kontroll av skärvlänkar är ofta standard vid stratigrafiska analyser" och att jag bara kunde "bekräfta kunskapen om den relativa tidsskillnaden mellan de olika typerna av keramikkrärl" (Larsson & Johansson-Hervén 1998, s 31). Skärvlänkskontroll ingår inte som rutin vid arkeologiska undersökningar i Sverige idag, mycket beroende på den låga uppberedningsnivå artefakter hittills fått inom uppdragsarkeologin. Att hävda att analysen av godstyperna bara bekräftar kunskapen om relativ tidsskillnad är ovanligt njuget. Vi känner till dem, men inga större material har kunnat redovisas för en verifiering

och ett tydliggörande av tidsbestämningen. Detta gäller särskilt den sena östersjökeramiken som ännu inte fått något "ansikte", d v s en typserie där form och dekor kan kopplas till en tydlig godsbeskrivning. Så är nu fallet efter undersökning av Apotekaren 4 och resultaten kommer att publiceras inom en snar framtid. Det väsentliga med informationen är att man i fortsättningen även för tiden före de högmedeltida godstypernas uppträdande kan göra studier av "godscocktails" i kontexter med rent svartgods innehåll. I mitt arbete med östersjökeramiken i Lund har jag kunnat attribuera flera mynningstyper till olika perioder som också kan vara en hjälp vid källkritiska studier av material från 1000-talet och 1100-talet. Kunskapen har hämtats från både en komposit grävning (Apotekaren 4) och en kontextuell (S:t Mårten 25-26). Detta är inte bara att bekräfta vad vi redan vet.

Vad skiljer, vad förenar?

Det som Stefan Larsson och Conny Johansson-Hervén kräver av de komposita grävningmaterialen ur källkritiskt hänseende är detsamma som att tvinga en treåring att börja med kroki istället för att rita huvudfotingar. De framhäver vikten av att ha en teoretisk och metodisk medvetenhet i arbetet med arkeologin. Mina försök att införa en grov form av källkritisk kontroll av de komposita dokumentationsmaterialen är ett steg i den riktningen. En "Low tech" källkritisk metod för ett "Low tech" dokumentationsmaterial. Vid skapandet av de äldre

källmaterialen var diskussionerna föga teoretiskt och metodiskt medvetna. Snarare traderades sättet att gräva genom en tyst mästare- gesällrelation i den dagliga praktiken. Vad jag försöker göra i mitt arbete är att retrospektivt formulera tankarna bakom denna tillämpning och skapa förutsättningen för en kvalitativ bedömning av materialet i tid och rum. Kort sagt försöka förstå vad vi gjorde då för att nu kunna producera säkrare utsagor ur det reellt existerande källmaterialet.

Det finns ståndpunkter som både förenar och skiljer oss åt när det gäller arkeologiska dokumentationsmetoder. Jag uppfattar det som att vi har en gemensam syn på dagens fältarkeologi och behovet av att kontextuella metoder tillämpas. Utvecklingen av dem pågår inom flera grävande institutioner i Norden där det skarpaste skiljet går mellan vanlig "pappers"-dokumentation och helt digitaliserad sådan. Mycket viktigt för att den kontextuella metodiken skall få ett ordentligt genomslag är redovisningen av kostnaderna för resultaten. Fältarkeologin pressas liksom alla sektorer i samhället in i ekonomiska ramar. En utvärdering av kostnadseffektiviteten, där givetvis resultaten också måste finnas med som en del av analysen, hos dessa grävningmetoder är nu möjlig att göra. I en sådan bör flera grävande institutioner ingå eftersom metoderna skiljer sig något.

Att vi delar en medvetenhet om kulturlagens betydelse för att rekonstruera det förflutna är också nödvändigt att framhålla. Däremot är jag inte

övertygad om att kontextuell grävningsskild metodik skiljer sig från stratigrafisk lagergrävning. Det synsätt som författarna framhåller som specifikt för deras arbetsmetod omfattas också av andra arkeologer i Sverige med dokumentation av enskilda lager som norm.

Vad jag däremot ser som skiljande är synen på de äldre grävningsskilda materialen. Mina åsikter i den frågan framgår förhoppningsvis av min föregående artikel i META liksom i detta bidrag. Men vad säger Stefan Larsson och Conny Johansson-Hervén om möjligheterna? Vaskar vi fram direkta påståenden ur texten visar det sig att de anser att det äldre materialet "funderade för de övergripande topografiska frågeställningarna (prickar på kartan, frånvaro/närvaro etc.)", "undersökning av regionala variationer i östersjökeramikens former" och att "bekräfta kunskapen om den relativa tidsskillnaden mellan de olika typerna av keramikkarl" (Larsson & Johansson-Hervén 1998, s 31, 38). I sin tydliga kritik av de komposita materialen anser de dem omöjliga att användas för rumsliga tolkningar och för att undersöka kulturella mönster i urbana miljöer.

Motsättningen är tydlig mellan denna bedömning och det upprop för mer pengar för uppordning av de äldre källmaterialen i Kulturens arkiv som kommer i slutet av Stefan Larssons och Conny Johansson-Hervéns artikel. Författarna återoppar den publicerade övergripande planen för bearbetningen av lundasamlingarna för

att visa att de arbetar med de äldre källorna (Larsson 1996a). Konkret föreslås där en nödvändig sortering av det omfångsrika dokumentationsmaterialet och en arbetsorganisation för genomförandet av rapporteringen av grävningarna. Däremot finner man få lösningar på de källkritiska problem som komposita dokumentationsmaterial bär på. Med den syn på vad dessa material kan säga om det medeltida Lund som presenteras av Stefan Larsson och Conny Johansson-Hervén i META 1998:2 kommer vi inte dåtidens människor särskilt nära. Tillskriver man Kulturens rika artefaktmaterial samma värde som lösfynd, med förmåga att ange närvaro/frånvaro av aktiviteter förstår jag inte varför miljonbelopp skall plöjas ned i en uppordning av dokumentation och magasin. Detta är den officiella ståndpunkten på Kulturen, vilket jag får förutsätta eftersom Stefan Larsson och Conny Johansson-Hervén står för ett synsätt "som vi har vid Kulturen idag" (Larsson & Johansson-Hervén 1998, s 21). Om så är fallet undrar jag vilket framtidsperspektiv man har på bearbetningen av sina källmaterial.

Det är hård kritik som framförs av herrar opponenter. Inte mycket av mina tolkningar och resultat får godkänt där de sitter i nuet och skarpt betraktar källmaterial konstruerade i det förflutna. Jag kan förstå de yngre arkeologer som efter att ha läst Stefan Larssons tidigare artiklar samt Stefan Larssons och Conny Johansson-Hervéns gemensamma inlägg tvekar inför att bestiga fyndberget från tidigare

decenniers undersökningar. Ingen väg pekas ut, bara stigar som sägs leda till förvirring och mycket generella eller felaktiga tolkningar. Även om diskussionen hittills har förts mellan kolleger som sitter på ett stenkasts avstånd från varandra i Lund ser jag den inte som en ankdamsdebatt. *Bakom de två kontrasterande synerna på de komposita källmaterialens möjligheter och begränsningar befinner sig den allvarliga frågan hur dessa skall brukas i byggandet av vår bild av medeltiden. Är det för breda topografiska studier och bekräftelse av redan uppnådda resultat vi skall använda dem? Eller går det också att studera vardagslivets strukturer, avfallshandling, sociala och kulturella mönster?* Flera arbeten som publicerats och kommer att publiceras nu under 1990-talets slut visar med tydlighet deras potential. Maria Vretemarks avhandling om kosthåll och djurhållning

under medeltiden, Kristina Carlssons om funktionella skillnader mellan tre kvarter i Gamla Lödöse är redan tryckta (Vretemark 1997; Carlsson 1998). Den sistnämnda är ett första bidrag från det omfattande projektet "Urbaniseringsprocesser i Väst-sverige". Inom de närmaste åren kommer Birgitta Broberg och Margareta Hasselmo att redovisa sina resultat från en djupstudie av Söderköping. Dessa arbeten intresserar sig för frågor som gäller rumsliga mönster, socialt beteende och kulturhistoria. Ämnen, som redan Ragnar Blomqvist fann intressanta.

Mats Roslund är doktorand vid Arkeologiska institutionen i Lund och medarbetare inom Sigtuna-projektet.

Litteratur

- Andrén, A. 1997. *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna.*
- Anund, J. 1995. Stadsarkeologi på UV-Uppsala. Stratigrafisk metodikhistoria och lägesrapport. *META* 1995:2.
- Bergman, K & Billberg, I. 1978. *Databearbetning av metallverkstäder. Ett försök att tillämpa databearbetning av medeltida metallhantverk på PK-bankens tomt, S:t Clemens 8, Lund.* Seminarieuppsats i medeltidsarkeologi framlagd vid Lunds universitet.
- Blomqvist, R & Mårtensson, A W. 1963. *Thulegrävningen 1961.* *Archaeologica Lundensia* II.
- Carlsson, K. 1998. *Tre kvarter i Gamla Lödöse-kronologi och funktion. Publicerad inom projektet Urbaniseringsprocesser i Västsverige. En utvärdering av uppdragsarkeologins möjligheter att belysa historiska processer.* GOTARC Serie C. Arkeologiska Skrifter No 19.
- Christophersen, A. 1980. *Håndverket i forandring. Studier i horn- og beinhåndverkets udvikling i Lund c:a 1000-1350.* *Acta Archaeologica Lundensia, Series in 4°, No 13.*
- Hayakawa, S I. 1973. *Vårt språk och vår värld. Om språkets inflytande över vårt sätt att tänka och handla.*
- Larsson, S. 1993. Lunda-arkeologin i ljuset av erfarenheterna från de senaste utgrävningarna. *META* 1993:3-4.
- Larsson, S. 1995. Till frågan om metoden 2. *META* 1995:2.
- Larsson, S. 1996a. *Arkeologiska undersökningar i Lund 1890-1995. Bearbetning och publicering. Övergripande projektbeskrivning.* Arkeologiska rapporter från Lund 15.
- Larsson, S. 1996b. Att arbeta med stratigrafi-konsekvenser för vår syn på den medeltida staden. *META* 1996:4.
- Larsson, S & Johansson-Hervén, C. 1998. Källmaterialsproduktion och förståelsehorisonter i stadsarkeologin. *META* 1998:2.
- Magris, C. 1997. *Danube.*
- Olsson, A. 1995. *Relationen mellan stratigrafi och fynd. På spaning efter nåt som flytt.* D-uppsats i medeltidsarkeologi. Lund Universitet.
- Roslund, M. 1990. Nittioalets medeltidsarkeologi och det döda barnet. *Fornvännen* 1990:4.
- Roslund, M. 1995. Tools of trade-spatial interpretations of trade activities in Early Medieval Sigtuna ca 980-1250. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1993/1994*, vol 10.
- Roslund, M. 1997. På drift i tid och rum? Om informationspotentialen i komposita dokumentationsmaterial. *META* 1997:3.
- Roslund, M. 1998. Massmaterial och publicering av arkeologiska källmaterial. *Viborg Middelalderseminar 1. Problemställinger og metoder i skandinavisk byarkæologi.*
- Vretemark, M. 1997. *Från ben till boskap. Kosthåll och djurhållning med utgångspunkt i medeltida benmaterial från Skara. Del I.* Skrifter från Läns museet Skara nr 25.
- Welinder, S. 1992. *Människor och artefaktmönster.* Occasional Papers in Archaeology 5.

Anvisningar för författare i META

Manus till META insändes i papperskopia samt på diskett eller via E-mail. Om Du skickar text från en PC-miljö, använd om möjligt programmet Microsoft Word. Den insända texten skall vara i tryckfärdigt skick. Korrektur till författarna utlämnas normalt sett inte.

Referenssystem. Hänvisningar göres i texten med angivande av författarnamn, tryckår och sida, enligt exemplet: (Jönsson 1902, s 45ff). Undvik om möjligt längre noter. Om dylika finnes placeras de efter texten under rubriken **Noter**. Under rubriken **Litteratur** samlas alla verk, som citerats i texten, med angivande av författarnamn, tryckår, verkets namn, eventuell skriftserie eller för uppsatser aktuell årsbok eller samlingsvolym enligt exemplen:

- Stenholm, L. 1986. Önnerup - en skånsk by mellan två revolutioner. *Medeltiden och arkeologin, festskrift till Erik Cinthio*. Lund studies in medieval archaeology 1.
- Styffe, C.G. 1911. *Skandinavien under unionstiden*.

Abstract. Varje artikel skall vara försedd med ett kort abstract med titel på engelska. Detta bör vara på max 15 rader.

Faktaruta. Till varje text bifogas av författaren en uppgift om dennes nuvarande sysselsättning, t.ex doktorand vid arkeologisk institution eller antikvarie vid museum.

Illustrationer (fotografier och svartvita ritningar eller teckningar) till texten skall vara av hög kvalitet och bör helst vara anpassade till en trycksida i META-format. Skicka gärna originalmaterial i högst A3-format eftersom redaktionen har möjlighet att göra copy-proof och digitaliserade bilder. Det går även att skicka digitaliserade bilder direkt på diskett i Pict-Tiff- eller EPS-format. Alla illustrationer skall vara försedda med figur-numrering. Till dessa bifogas även en förteckning över aktuella figurtexter samt anvisning om var i texten figurerna skall placeras.

Peter Carelli

**Varubyttet i medeltidens Lund
Uttryck för handel eller konsumtion?**

Ola W Jensen

**Källor till det förflutna
Om tingens källvärde förr och nu**

Sæbjørg W Nordeide

**Tekstens tyranni og
brysomme konfrontasjoner
Svar til Berglund i META 1998:2**

Mats Roslund

**Arkeologisk metod och retorik
- ett svar till Stefan Larsson och
Conny Johansson-Hervén**